

Praktijkgericht onderzoek

Master SEN

Weerbaarheid vergroten waardoor leerlingen met een verstandelijke beperking in de leeftijd van 9 tot en met 12 jaar met uitstroomprofiel begeleid wonen en werken en betaalde arbeid, op een goede manier voor zichzelf op durven te komen

Sandy Gerritzen-Timmermans
2075118
18 augustus 2017
Email: sandy.timmermans@student.fontys.nl

Inhoudsopgave

Samenvatting	4
Inleiding	5
1 Aanleiding en probleemstelling	5
1.1 Context van het onderzoek	5
1.2 Aanleiding en probleemstelling	5
1.3 Mijn professionele rol en taak en mijn persoonlijke motivatie	6
1.4 Huidige situatie	6
1.5 De praktische, maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie	7
1.5 Kernbegrippen	8
1.6 Onderzoeksvraag en deelvragen	8
2 Theoretisch kader	9
2.1. Het onderwijs, de verstandelijke beperking en de toekomst van een ZML leerling	9
2.1.1 ZML populatie	9
2.1.2 Ondersteuningsbehoeften en onderwijsbehoeften	9
2.1.3 Onderwijs aan ZML leerlingen door gebruik te maken van leerstijlen ZML	11
2.1.4 Ontwikkelperspectief ZML en ZMLCED leerlijnen	11
2.2. Weerbaarheid en methodisch werken Methode B. (Verschueren, 2011)	13
2.2.1. Weerbaarheid en ZML leerlingen	13
2.2.1 Weerbaarheidstraining Methode B. (Verschueren, 2011)	13
2.3 SCOL (CED-Groep 2010)	14
3 Onderzoeksmethodologie	16
3.1 Doel	16
3.2 Onderzoeksparadigma	16
3.3 Onderzoeksstrategie	16
3.4. De respondenten/deelnemers en hun rol	17
3.5. Dataverzameling, data-analyse en tijdspad	17
3.6. Ethische aspecten	18
3.7. Waarborging kwaliteit en validiteit	18
3.8. Kennis delen en gebruiken	19
4 Data-analyse en resultaten	20
4.1 Data verzameling beginsituatie	20
4.1.1 0- meting SCOL SO (CED-Groep, 2010)	20
4.1.2 0- meting ZML CED Leerlijn 'Sociaal emotionele ontwikkeling' (SLO, 2012)	20
4.2 Data verzameling uitvoeringsfase	20

4.2.1	<i>Algemeen AandachtsPunt (AAP)</i>	21
4.2.2	<i>Methode B.</i>	22
4.2.3	<i>Wat vinden leerlingen van de weerbaarheidslessen?</i>	23
4.2.4	<i>Vragenlijsten collega's</i>	24
4.3	<i>Meting na uitvoering praktijkgericht onderzoek</i>	25
4.3.1	<i>SCOL SO (CED-Groep, 2010)</i>	25
4.3.2	<i>ZML CED Leerlijn 'Sociaal emotionele ontwikkeling' (SLO, 2012)</i>	25
4.4	<i>Antwoord op de deelvragen</i>	25
4.4.1	<i>Deelvraag 1: Welke interventies zet ik als leerkracht in om te werken aan de weerbaarheid met ZML leerlingen?</i>	25
4.4.2	<i>Deelvraag 2: Sluit de weerbaarheidstraining Methode B. van Verschueren (2011) aan bij ZML leerlingen door deze aan te passen aan hun niveau en past deze dan bij de onderwijsbehoeften?</i>	26
4.4.3	<i>Deelvraag 3: Is er vooruitgang in het opkomen voor jezelf bij ZML leerlingen door structureel en methodisch te werken aan weerbaarheid?</i>	26
5	<i>Beantwoording van de onderzoeksvraag</i>	28
5.1	<i>Conclusie</i>	28
5.2	<i>Discussie</i>	29
5.3	<i>Aanbevelingen</i>	30
6	<i>Evaluatie en reflectie</i>	32
6.1.	<i>Beschrijvende reflectie</i>	32
6.2	<i>Technische reflectie</i>	32
6.2.	<i>Biologische reflectie</i>	32
6.4.	<i>Kritische reflectie</i>	33
6.5	<i>Meta reflectie</i>	33
7	<i>Bijlagen</i>	34
7.1	<i>Literatuur</i>	34
7.2	<i>Werkplan en tijdpad</i>	36
7.3	<i>Logboek</i>	38
7.4	<i>Resultaten 0-meting SCOL SO</i>	41
7.5	<i>Resultaten 0-meting ZML CED leerlijn</i>	43
7.6	<i>Resultaten 2^e meting SCOL SO</i>	45
7.7	<i>Resultaten 2^e meting ZML CED leerlijn</i>	47
7.8	<i>Vragenlijsten</i>	49
7.9	<i>Lesuitwerkingen en observaties weerbaarheidslessen</i>	55
7.10	<i>Evaluaties van leerlingen na de weerbaarheidslessen</i>	67

Samenvatting

Aanleiding: Volgens Došen (in Vugts - de Groot, 2009, p 29 en 30) hebben mensen met een verstandelijke beperking niet alleen beperkingen op verstandelijk gebied, maar zijn ze extra kwetsbaar op sociaal-emotioneel gebied. Zeer moeilijk lerende (ZML) leerlingen hebben weinig tot geen sociale vaardigheden zoals onder andere assertief zijn, waardoor ze meer beïnvloedbaar zijn, hun grenzen niet aangeven, impulsief reageren en weinig tot niet voor zichzelf opkomen (Ten Wolde, Le Grand, Slagter & Storm, 2006). In het ZML onderwijs op Talentencampus Venlo (TCV) wordt nog niet structureel en methodisch gewerkt aan weerbaarheid. Binnen de onderwijspraktijk is geconstateerd dat met reguliere aanpakken en werkvormen rondom sociaal emotionele ontwikkeling de ZML leerlingen op de TCV niet voldoende voor zichzelf opkomen in situaties op en buiten school. Door op jonge leeftijd (vanaf 8 jaar) te gaan werken aan weerbaarheid met leerlingen met een verstandelijke beperking is het mogelijk dat ze beter functioneren op sociaal emotioneel gebied en er zich minder problemen kunnen ontwikkelen (De Belie & Van Hove, 2003; Van Schaik, 2012).

Doel: In dit onderzoek wordt onderzocht of een periode van intensieve training van weerbaarheid met een combinatie van reguliere aanpakken en werkvormen rondom sociaal emotionele ontwikkeling, het mogelijk is om ZML leerlingen in een leeftijd van 9 tot en met 12 jaar (met uitstroomprofiel begeleid wonen en werken en betaalde arbeid) op te laten komen voor zichzelf in situaties op en buiten school.

Onderzoeksstrategie: Het doel wordt bereikt door middel van een actieonderzoek.

Resultaten: Uit de resultaten is gebleken dat de ZML leerlingen uit de onderzoeksgroep door onder andere de aangeboden aangepaste weerbaarheidslessen uit Methode B. (Verschuieren, 2011) een vooruitgang hebben laten zien op SCOL SO onderdeel 'opkomen voor jezelf' (CED-groep 2010) en op ZML CED leerlijn 'Sociaal emotionele ontwikkeling' (SLO, 2012).

De inzet van het Algemeen Aandachts Punt (AAP) heeft een bijdrage geleverd waardoor ZML leerlingen op een betere manier voor zichzelf op kunnen komen en 'nee kunnen zeggen met een reden'.

Conclusie: Uit het onderzoek is gebleken dat het een meerwaarde is om een intensieve periode te werken met ZML leerlingen (met uitstroomprofiel begeleid wonen en werken) aan weerbaarheid door onder andere gebruik te maken van de weerbaarheidstraining Methode B. (Verschuieren, 2011) in combinatie met reguliere aanpakken en werkvormen rondom sociaal emotionele ontwikkeling.

Door een periode van intensieve training aan weerbaarheid te werken leren de ZML leerlingen beter voor zichzelf op te komen. Er is onder andere groei geconstateerd op het doel: 'Nee zeggen met een reden'.

Dit praktijkgericht onderzoek is uitgevoerd in het kader van de Master SEN (Special Educational Needs) opleiding aan de Fontys Hogescholen.

Inleiding

Volgens Došen (in Vugts - de Groot, 2009, p 29 en 30) hebben mensen met een verstandelijke beperking niet alleen beperkingen op verstandelijk gebied maar zijn ze extra kwetsbaar op sociaal-emotioneel gebied. Er is vaak sprake van faalangst of faalervaringen. Het risico om minder zelfvertrouwen te ontwikkelen is daardoor hoger (Van Dijk & Nagelkerke, 2008).

Door op jonge leeftijd (vanaf 8 jaar) te gaan werken aan weerbaarheid met leerlingen met een verstandelijke beperking is het mogelijk dat ze beter functioneren op sociaal-emotioneel gebied en er zich minder problemen kunnen ontwikkelen (De Belie & Van Hove, 2003; Van Schaik, 2012). De TCV wil alle leerlingen zo goed mogelijk voorbereiden op een zo volwaardig mogelijke deelname aan de maatschappij en daarom is dit een belangrijk onderdeel van het aanbod wat deze leerlingen op school dienen te krijgen.

Binnen het zeer moeilijk lerend (ZML) onderwijs op Talentencampus Venlo (TCV) wordt incidenteel bij situaties die hierom vragen aandacht besteed aan doelen uit de ZML CED leerlijn 'sociaal emotionele ontwikkeling' (SLO, 2012) en SCOL (CED-Groep, 2010) om weerbaarheid te vergroten. Dit wordt tot op heden gedaan met reguliere aanpakken en werkvormen rondom sociaal emotionele ontwikkeling.

Onderzocht wordt of het mogelijk is om ZML leerlingen op te laten komen voor zichzelf in situaties op en buiten school, door een intensieve periode van training in weerbaarheid in te richten waarin gebruik gemaakt wordt van Methode B. van Verschueren (2011), gecombineerd met de aanpakken en werkvormen die al toegepast worden in het aanbod rondom sociaal emotionele ontwikkeling.

1 Aanleiding en probleemstelling

1.1 Context van het onderzoek

Het onderzoek wordt uitgevoerd op Talentencampus Venlo (TCV), waarin (specialistische) kinderopvang, basisonderwijs, speciaal basisonderwijs en speciaal onderwijs (expertise ZML, waaronder de combinatie onderwijs-zorg en expertise gedrag) geboden wordt. Dit onderzoek wordt uitgevoerd in een bovenbouwgroep met ZML leerlingen in de leeftijd van 9 tot 12 jaar, die allen een uitstroomperspectief hebben van begeleid wonen/werken en betaalde arbeid. Expertise ZML op Talentencampus Venlo biedt aan ongeveer 60 leerlingen verdeeld over vijf basisgroepen onderwijs. Leeftijd en ontwikkelingsperspectief (uitstroomperspectief) zijn belangrijke criteria op basis waarvan de leerlingen in basisgroepen worden ingedeeld. Een basisgroep bestaat uit minimaal 8 en maximaal 14 leerlingen. Gedurende de dag wordt er op specifieke momenten groepsoverstijgend gewerkt binnen de ZML-groepen. In een aantal gevallen wordt er 'passend gearrangeerd' waarbij leerlingen uit de ene expertise onderwijsaanbod halen bij een andere expertise.

Mijn rol in deze context is die van parttime groepsleerkracht in de voor dit onderzoek gebruikte onderzoeksgroep.

1.2 Aanleiding en probleemstelling

Cordang & Damen (2007) noemen ZML leerlingen een gevarieerde populatie waarbij het niet eenvoudig (misschien zelfs onmogelijk) is om aan te geven wat 'zeer moeilijk lerend' nu inhoudt. ZML leerlingen hebben een verstandelijke beperking en/of een stoornis waardoor er onder andere een achterstand is op didactisch en sociaal-emotioneel gebied.

Daarnaast is er een achterstand op intellectueel gebied, het leren en denken.

In sociale situaties kunnen zij moeilijk functioneren omdat ze niet voldoende de sociale verwachtingen en gedragingen, verschillende werkvormen van communicatie en de bijkomende emoties niet voldoende kunnen overzien en begrijpen. Het aangaan en onderhouden van sociale contacten gaat bij ZML leerlingen niet op dezelfde manier dan bij leerlingen zonder beperking (Neijmeijer, Moerdijk, Veneberg & Muusse, 2010).

ZML leerlingen hebben weinig tot geen sociale vaardigheden zoals onder andere assertief zijn, waardoor ze meer beïnvloedbaar zijn, hun grenzen niet aangeven, impulsief reageren en weinig tot niet voor zichzelf opkomen (Ten Wolde, Le Grand, Slagter & Storm, 2006).

In de praktijk zie je dit dagelijks terug in kleine en grotere situaties.

Een voorbeeld uit de dagelijkse praktijk:: Sammie en Pia spelen samen in de huishoek. Ze zijn aan het koken. Sammie geeft Pia een kastanje met de opdracht deze op te eten. Pia doet dit en probeert de kastanje door te slikken. Dit lukt niet en de kastanje blijft steken in keel. Pia krijgt geen lucht. Gelukkig komt daar de juf aanlopen.

De leerkracht handelde snel en kundig en de kastanje kwam uit de keel.

Er kunnen verschillende redenen zijn waarom Pia de kastanje doorslikte; bijvoorbeeld geen nee durven zeggen of niet weten dat je de kastanje niet kunt eten.

Door dit soort incidenten die de collega's van het team ook herkenden ontstond de vraag naar een onderzoek naar weerbaarheid bij ZML leerlingen. In alle groepen met ZML wordt gemerkt dat er veel situaties voorkomen waarin leerlingen niet voor zichzelf opkomen.

1.3 Mijn professionele rol en taak en mijn persoonlijke motivatie

Voor deze specifieke doelgroep is het essentieel dat ik als leerkracht aansluit bij de (onderwijs)behoeften van deze leerlingen (Meersbergen, 2012).

Volgens Schuman (in van Meersbergen, 2012) is het noodzakelijk om het kind, de leerling te bekijken vanuit de compenserende factoren en dus niet alleen te kijken naar de belemmerende factoren. Als professionele leerkracht wil ik vooruitgang en groei zien bij de leerlingen in mijn groep. Ik ga uit van datgene waar ze goed in zijn en gebruik deze compenserende factoren om de leerlingen het zelfvertrouwen te geven dat ze ergens goed in zijn en talenten hebben.

Vooraf voor de toekomst van de leerlingen wil ik dat ze beter voor zichzelf op kunnen komen door bijvoorbeeld nee te leren zeggen met een reden. Is de kans groter dat als ik als professional hier gericht aandacht aan ga besteden, de ZML leerling zich deze vaardigheid eigen maakt en de transfer gaat maken naar andere situaties in de klas, op school en zelfs buiten school?

Daarbij vraag ik mijzelf als leerkracht wel af in hoeverre het mogelijk is dat de leerling de aangeleerde vaardigheden zelfstandig toe kan gaan passen in andere situaties.

1.4 Huidige situatie

In de praktijk van de onderzoeksgroep wordt bij alle leerlingen gewerkt aan doelen uit de ZML CED leerlijn 'Sociaal emotionele ontwikkeling' (SLO, 2012) en van de Sociale Competentie Observatie Lijst voor Speciaal Onderwijs (SCOL SO) (CED-Groep, 2010).

Voorkomende situaties worden gebruikt als leersituaties om doelen op sociaal emotioneel gebied te oefenen. Dit gebeurt zowel op individueel als op groepsniveau. Deze situaties worden dan nagebootst in de klas, wat voor een periode van 10 weken nadrukkelijk aangeboden wordt.

Voor het werken aan groepsdoelen wordt gebruik gemaakt van het Algemeen AandachtsPunt (AAP). Dit AAP is een doel uit de leerlijn 'Sociaal emotionele ontwikkeling' of uit SCOL, wat voor een periode van 10 weken aangeboden wordt.

Dit AAP hangt gevisualiseerd middels een picto in de klas. Na iedere activiteit wordt met de leerlingen gereflecteerd op het toepassen van dit AAP.

Wanneer een leerling heeft laten zien de vaardigheid van het AAP op een juiste manier toegepast te hebben, verdient hij daarmee een AAP. Dit is een smiley die gebruikt wordt binnen het bestaande smiley-systeem om leerlingen te belonen voor goed gedrag. Met de punten die de leerlingen verdienen door de smileys die na iedere activiteit uitgedeeld worden, kunnen leerlingen een keer per week iets kopen uit puntenbakken (speelgoed, vrije tijd, etc.). Voor een verdiende AAP krijgt een leerling 5 punten. Per dag kan een AAP verdiend worden.

Doordat er extra aandacht gegeven wordt aan doelen rondom de sociaal emotionele ontwikkeling door middel van het AAP worden leerlingen bewuster van het gewenste gedrag. De leerlingen die daartoe in staat zijn, proberen ook al zelf te reflecteren op het AAP. Verder wordt er nog niet structureel met een methodiek gewerkt en staat 'sociaal emotionele ontwikkeling' niet als vak of aandachtsgebied op het dagprogramma.

We constateren dat leerlingen na een periode van 10 weken werken aan een AAP in gestructureerde situaties het doel van het AAP toe kunnen passen, maar in situaties buiten de klas dit nog minimaal of niet beklijft. Het meten van en bevorderen van de sociaal emotionele ontwikkeling is een wettelijke opdracht van het onderwijs. Een aantal jaar geleden is hiervoor het meetinstrument SCOL aangeschaft en worden alle leerlingen tweejaarlijks gescoord middels dit programma (CED-Groep, 2010). Het werken met AAP is een van de manieren waarop de sociaal emotionele ontwikkeling bevorderd wordt. Er wordt niet structureel van bestaande methodes/methodieken gebruik gemaakt.

1.5 De praktische, maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie

Voor ieder mens is het van belang om op een passende wijze voor zichzelf op te kunnen komen, weerbaar te zijn. Werken aan weerbaarheid bij leerlingen en volwassenen kan onder andere door middel van weerbaarheidstrainingen.

Er worden weerbaarheidstrainingen aangeboden voor leerlingen zonder verstandelijke beperking, waaronder Methode B. (Verschuere, 2011). Weerbaarheidstrainingen specifiek gemaakt voor mensen met een verstandelijke beperking zijn niet vindbaar. Er zijn verwante onderzoeken gedaan door studenten of gepubliceerde weerbaarheidstrainingen toepasbaar zijn voor de doelgroep mensen met een verstandelijke beperking. Uit mijn verkennend literatuuronderzoek blijkt dat veel zaken uit een gepubliceerde training gebruikt kunnen worden, maar aangepast dienen te worden aan de doelgroep.

Binnen de onderwijspraktijk van dit onderzoek is er draagvlak naar onderzoek over dit onderwerp. Dit blijkt onder andere uit jaarlijkse studiedagen binnen de stichting met andere ZML scholen. De resultaten van dit onderzoek zullen ook gedeeld worden met de ZML stichtingsscholen en met expertise gedrag binnen de TCV, waarmee ZML samen de SO afdeling vormt.

In onze huidige maatschappij is het van belang om mensen met een verstandelijke beperking zo goed mogelijk te laten functioneren, voor zichzelf op te laten komen en weerbaar te zijn.

Er zijn daarom drie wetten voor mensen met een beperking; Artikel 1 van de Grondwet (GW), Wet gelijke behandeling op grond van handicap of chronische ziekte (WGBH/CZ) en Algemene wet gelijke behandeling (AWGB).

Sinds 2007 is er een internationaal verdrag van de Verenigde Naties (z.d) inzake de rechten van personen met een handicap. Mensen met een beperking hebben volgens dit verdrag het recht om naar een normale school te gaan, een normale werkplek te hebben en zelfstandig te wonen. Doordat mensen met een beperking het al lastiger hebben in de maatschappij wil ik als leerkracht de leerlingen in mijn klas enkele handvaten meegeven die ze kunnen gebruiken in de toekomst. Opkomen voor jezelf, weerbaarder zijn is er één van.

1.5 Kernbegrippen

ZML leerlingen, 9 t/m 12 jaar (uitstroomprofiel begeleid wonen en werken), weerbaarheid, Methode B., nee durven zeggen, observeren, transfer maken naar andere situaties op school en buiten school, ZML CED leerlijnen 'Sociaal emotionele ontwikkeling', leerstijlen ZML, SCOL, ontwikkelingsperspectief.

1.6 Onderzoeksvraag en deelvragen

Kijkend naar de probleemstelling van dit onderzoek leidt dit tot onderstaande onderzoeksvraag en deelvragen:

In hoeverre kan ik als leerkracht met mijn interventies werken aan de weerbaarheid van ZML leerlingen in de leeftijd van 9 tot en met 12 jaar (met het uitstroomperspectief begeleid wonen en werken) zodat ze op een goede manier voor zichzelf op durven te komen en indien mogelijk er ook een transfer gemaakt wordt in andere sociale situaties op en buiten school?

Deelvragen:

1. Welke interventies zet ik als leerkracht in om te werken aan de weerbaarheid met ZML leerlingen?
2. Sluit de weerbaarheidstraining Methode B. van Verschueren (2011) aan bij ZML leerlingen door deze aan te passen aan hun niveau en past deze dan bij de onderwijsbehoeften?
3. Is er vooruitgang in het opkomen voor jezelf bij ZML leerlingen door structureel en methodisch te werken aan weerbaarheid?
4. Wat is er nodig om leerlingen te helpen de transfer te maken van het geleerde in de weerbaarheidslessen naar andere sociale situaties op school en buiten school?

Het volgende hoofdstuk bevat het theoretisch kader. In dit theoretisch kader wordt ingegaan op verschillende onderwerpen om door de kennis en informatie van deze theorie het onderzoek uit te kunnen voeren in de praktijk en daarna antwoord te kunnen geven op bovenstaande deelvragen en tenslotte de onderzoeksvraag.

2 Theoretisch kader

2.1. Het onderwijs, de verstandelijke beperking en de toekomst van een ZML leerling

2.1.1 ZML populatie

Als we schrijven over zeer moeilijk lerende (ZML) leerlingen dan hebben we het over een zeer diverse populatie. Het betreft leerlingen in de leeftijd van 4 tot 13 jaar, met een IQ range van kleiner dan 35 tot ongeveer 70. Daarnaast kunnen deze leerlingen bijkomende problematiek hebben. Kenmerkend voor alle leerlingen is dat het leren moeizaam gaat. De ZML populatie in het speciaal onderwijs neemt de laatste jaren gestaag toe.

Ameling, Cordang & Damen (2005) beschrijven dat dit komt doordat er nu meer leerlingen zijn met een verstandelijke beperking gecombineerd met gedragsproblemen.

Vanaf 1 augustus 2014 is de zorgplicht (Passend Onderwijs) van start gegaan (Ministerie OCW, 2014). Het niveau van de ZML populatie wordt breder, omdat er gestart kan worden met een ontwikkelingsleeftijd van circa 24 maanden. Op TCV SO, expertise ZML wordt ook geconstateerd dat het aantal aanmeldingen groeit en dat de populatie veranderd. De school wordt nu bezocht door een groter aantal leerlingen met uitstroom dagbesteding dan voor augustus 2014.

Mensen met een verstandelijke beperking doorlopen dezelfde fases in hun ontwikkeling, dan mensen die geen verstandelijke beperking hebben. De fases duren langer en de ontwikkeling stopt eerder (Došen, 2005). Jean Piaget (beschrijving uit Došen, 2005) gaat er ook vanuit dat alle kinderen in hun cognitieve ontwikkeling allemaal dezelfde stadia doorlopen.

In figuur 1 is in een tabel de verdeling van Intelligentie Quotiënt scores (IQ scores) en de daarbij behorende ontwikkelingsleeftijden en de cognitieve fases volgens Piaget te zien. Mensen met een verstandelijke beperking komen nooit in de formeel-operationele fase (11 jaar en ouder) waarbij het abstract logisch denken mogelijk wordt. De ZML leerlingen die meedoen in dit onderzoek

Mate van verstandelijke beperking	IQ	Ontwikkelingsleeftijd	Cognitieve fase volgens Piaget
Diep/zeer ernstig verstandelijk beperkt	IQ beneden 20/25	Ontwikkelingsleeftijd beneden 1,6 à 2 jaar	Sensori-motorisch
Ernstig verstandelijk beperkt	IQ 20/25 tot 35/40	Ontwikkelingsleeftijd 1,6 à 2 tot 4 jaar	Pre-operationeel
Matig verstandelijk beperkt	IQ 35/40 tot 50/55	Ontwikkelingsleeftijd 4-7 jaar	Pre-operationeel (pre-logisch)
Licht verstandelijk beperkt	IQ 50-70	Ontwikkelingsleeftijd 7-12 jaar	Concreet-operationeel (logisch)

hebben een ontwikkelingsleeftijd tussen de 4 en 8 jaar. Ze behoren bij de pre-operationele en concreet-operationele fase van Piaget. Kijkend naar de cognitieve fase waarin de leerlingen uit de onderzoeksgroep zitten, hebben ze specifieke ondersteunings- en onderwijsbehoeften waar in dit onderzoek nadrukkelijk rekening mee gehouden wordt. Op deze ondersteunings- en onderwijsbehoeften wordt in 2.1.2 dieper ingegaan.

Figuur 1: De verdeling van IQ scores, ontwikkelingsleeftijden en de cognitieve fase volgens Piaget.

Bron: (Vugts – de Groot, 2009)

2.1.2 Ondersteuningsbehoeften en onderwijsbehoeften

Vugts - de Groot (2009) heeft ondersteuningsbehoeften per ontwikkelingsleeftijd in tabellen gezet. Onderstaande schema's (figuur 2 en figuur 3) passen goed bij de ZML leerlingen die deelnemen aan dit onderzoek. Voor alle leerlingen uit de onderzoeksgroep is een ontwikkelingsperspectief opgesteld, waarin de individuele ondersteuningsbehoeften verder geconcretiseerd zijn.

Naast de algemene ondersteuningsbehoeften die in figuur 2 en 3 zijn weergegeven zijn, vormen de in het OPP beschreven individuele ondersteuningsbehoeften belangrijke informatie van waaruit de leerkracht zijn handelen en het aanbod afstemt op de leerlingen.

Domein QOL Ontwikkelings- leeftijd	1. Emotioneel welbevinden	2. Interpersoon- lijke relaties	3. Persoonlijke ontwikkeling	4. Lichamelijk welbevinden	5. Zelfbepaling
3 tot 6 jaar (kleuter)	- Kan emoties gaan benoemen - Kan emoties zelf gaan controleren. Frustraties en teleurstelling al beperkt zelf verwerken - Eigen 'ik' wordt steviger - Fantasie en werkelijkheid lopen nog door elkaar	- Begeleiding op enige afstand, met terugvalmogelijkheid bij spannende situaties - Kan i.p.v. naast leeftijdsgenoten nu ook met hen spelen	- Eigen ik wordt steviger, meer concrete zelfkennis - Plezier in eigen prestaties, creativiteit	- Kan beter zelf aangeven waar ondersteuning bij nodig is	- Kan eenvoudige concrete keuzes maken

Domein QOL Ontwikkelings- leeftijd	1. Emotioneel welbevinden	2. Interpersoon- lijke relaties	3. Persoonlijke ontwikkeling	4. Lichamelijk welbevinden	5. Zelfbepaling
6 tot 12 jaar (schoolkind)	- Reëel zelfbeeld (zij het nog beperkt). Daardoor inzicht in eigen beperkingen	- Coachende begeleidingsstijl op afstand - Maakt vriendschappen en onderhoudt sociale contacten. Echter: coachen en inzicht geven in sociale omgang	- Kan aandacht bewust en langere tijd gaan richten - Productiviteit, behoefte aan erkenning en waardering hiervoor	- Begeleiding op afstand nodig bij zelfzorg - Ondersteuning nodig bij behouden van overzicht op zelfzorg	- Autonomie staat centraal - Kan keuzes maken, zij het met een beperkt abstractieniveau - Voorwaarden scheppen voor het maken van keuzes d.m.v. structureren en inzicht geven

Figuur 2 en 3: Schema van de ondersteuningsbehoefte per ontwikkelingsniveau Bron: (Vugts – de Groot, 2009)

Lemov (2015) schrijft in 'Teach like a Champion aanvulling ZML' dat binnen het onderwijs aan ZML leerlingen de lat ook hoog gelegd mag worden. Vanuit de buitenwereld wordt er helaas bewust en soms onbewust al vanuit gegaan dat deze leerlingen iets niet zullen kunnen. Ze worden ondervraagd of juist extra geholpen. Zo kan 'aangeleerde hulpeloosheid' in stand gehouden worden. Binnen expertise ZML van de TCV wordt bij het opstellen van het ontwikkelingsperspectief inderdaad uitgegaan van hoge ambities. Er wordt geprobeerd de leerling zo hoog mogelijk uit te laten stromen.

Juist daarom is het noodzakelijk om het kind, de leerling te bekijken vanuit de compenserende factoren (Schuman, 2009). Waar kunnen we leerwinsten uithalen en niet alleen kijken naar de belemmerende factoren. Niet denken vanuit het medische model, maar vanuit het sociale model.

Bij het sociaal model wordt gekeken naar de mens als burger, iemand die om ondersteuning vraagt. Zelf de baas zijn over jezelf en zelfsturing vraagt hier een grote rol. Stevens (2002) zegt dat de leerling moet vertrouwen in zijn eigen kunnen, en de mogelijkheid moet hebben om zelf te kiezen. De leerling vraagt om ondersteuning, hij heeft onderwijsbehoeften.

Meersbergen (2012) geeft aan dat als je naar de onderwijsbehoeften kijkt van een leerling je het ecologische model toe moet passen. De leerling staat hierin centraal waarbij alle betrokken leef- en leermilieus aan bod komen. Het is belangrijk om de leerling van alle kanten te belichten en te verdiepen. Door de brede kijk op de leerling kun je verbanden leggen en een onderlinge samenhang zien van beïnvloedende of bepalende factoren. Binnen expertise ZML van TCV SO wordt op deze wijze naar de leerling gekeken. Binnen dit onderzoek wordt wel gebruik gemaakt van de beschikbare gegevens, maar wordt het onderzoek enkel uitgevoerd in de onderwijsomgeving. Hoewel het zeker interessant en relevant kan zijn om ook ouders nadrukkelijk te betrekken bij de bevordering van de weerbaarheid, voert het voor dit onderzoek te ver om daar op in te gaan.

2.1.3 Onderwijs aan ZML leerlingen door gebruik te maken van leerstijlen ZML

Als professional met een passie voor het werken met leerlingen met een verstandelijke beperking is het spijtig dat er weinig nieuwe onderzoeken, boeken en artikelen geschreven worden over onderwijs aan ZML leerlingen. De meest actuele bronnen stammen uit de periode tussen 2007 en 2012. Het expertise centrum SLO die gespecialiseerd zijn in expertise ZML heeft in 2009 het laatste boek *'Het leren van ZML, op je hurken in de klas'* gepubliceerd (Cordang en Damen, 2007). Daarnaast zijn de kerndoelen en de daarbij behorende CED ZML leerlijnen in 2012 als laatste herbeschreven en uitgebracht (SLO, 2012). In dit onderzoeksverslag is het dan ook niet mogelijk om gebruik te maken van actuele bronnen.

Binnen het ZML onderwijs werden leerlingen enkele jaren geleden nog benaderd vanuit het kennisoverdrachtmodel. De leerkracht bracht kennis over bij de leerling. Binnen TCV SO wordt gewerkt vanuit het kennisconstructiemodel. Hieronder valt de leerstijl het drieslagleren: het leren kennen, leren waarderen en leren gebruiken (Cordang en Damen, 2007).

Daarnaast wordt per niveaugroep gekeken op welke manier zaken aangeboden/aangeleerd worden. Cordang en Damen (2007) geven de volgende leerstijlen aan: sensomotorisch (gevoelsmatig leren), pragmatisch leren, egocentrisch leren en per formaal leren.

De ZML leerlingen die meedoen aan het onderzoek gebruiken voornamelijk de leerstijl egocentrisch (duidelijk nut ervaren) en per formaal leren (leren door langdurig te oefenen).

Juist bij het werken aan weerbaarheid is het belangrijk dat leerlingen zich veilig voelen in de groep en hetgeen dat ze aangeleerd krijgen ook past bij hun belevingswereld en onderwijsbehoeften. In het volgende hoofdstuk wordt dieper ingegaan op het ontwikkelingsperspectief van de ZML leerling.

2.1.4 Ontwikkelperspectief ZML en ZMLCED leerlijnen

Sinds de wet Passend Onderwijs (Ministerie OCW, 2014) wordt er gewerkt met een ontwikkelingsperspectief (OPP) voor alle leerlingen. Dit wordt gedaan om leerlingen niet alleen maar te volgen, maar ze ook planmatig ergens naartoe te leiden. Het OPP dient als richting geveer voor het handelen en het aanbod van de leerkracht, waarbij het OPP ieder jaar met alle betrokkenen besproken wordt en indien nodig bijgesteld.

Er wordt gewerkt met de CED leerlijnen ZML 2012 van de CED Groep. De CED leerlijnen zijn gebaseerd op de kerndoelen voor ZML van de SLO (SLO, 2012).

Deze CED leerlijnen ZML zijn de leidraad waaruit de school doelen stelt voor de leerling en waar het onderwijsaanbod op wordt afgestemd.

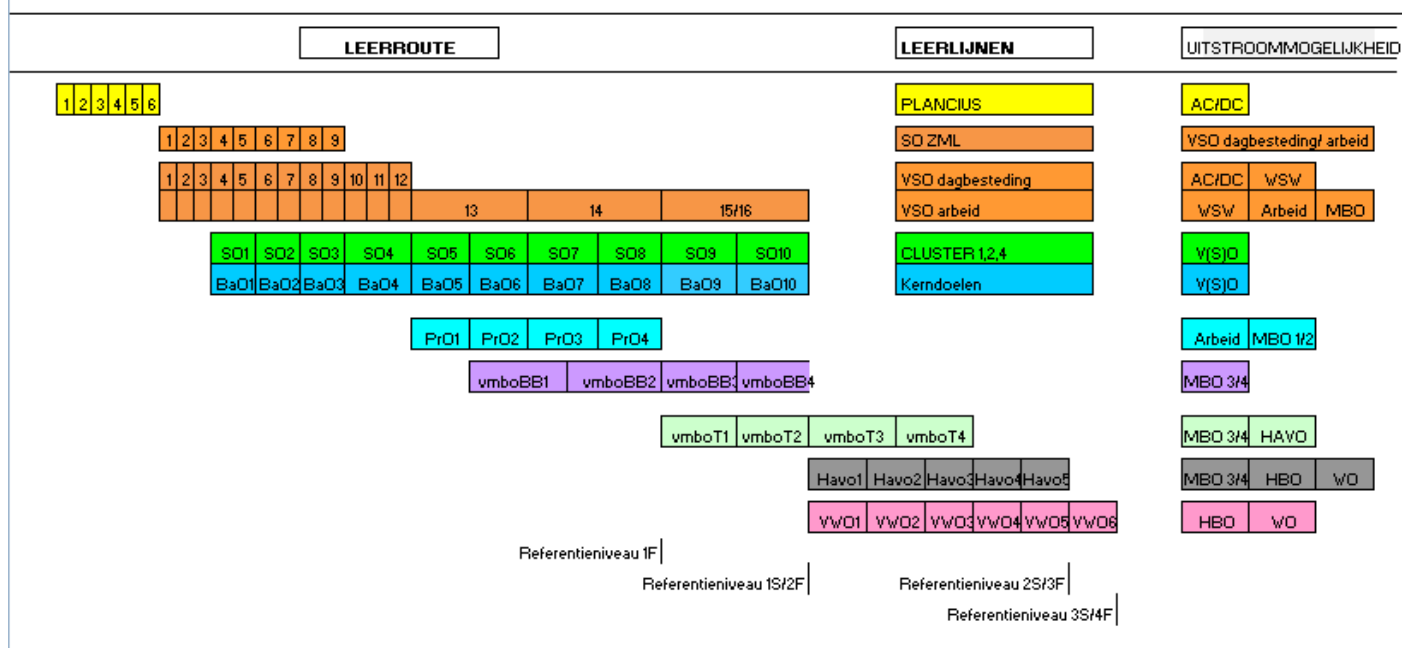
Voor ieder leer- en ontwikkelingsgebied is een aparte subleerlijn. Zo ook voor de sociaal emotionele ontwikkeling. In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van de ZML CED leerlijn 'sociaal emotionele ontwikkeling' op de aspecten jezelf presenteren, opkomen voor jezelf en omgaan met conflicten.

In het dakpanmodel in figuur 4 is duidelijk in een schema weergegeven hoe de CED niveaus in relatie staan met het niveau in het regulier onderwijs. De ZML leerlingen die meedoen aan dit onderzoek hebben een uitstroom in het SO op CED niveau 8/9 (ontwikkelingsperspectief begeleid wonen/werken). Een ZML leerling die op 12 jarige leeftijd uitstroomt naar het Voortgezet Speciaal Onderwijs (VSO), expertise ZML heeft dan een ontwikkelingsniveau van een leerling die in het regulier basisonderwijs op groep 3 niveau zit. ZML leerlingen doorlopen dezelfde fases in hun ontwikkeling alleen duren deze langer en stoppen ze eerder (Došen, 2005). Het plafond is dan bereikt, waardoor er dan vooral met het geleerde wordt geoefend in praktijksituaties zodat de leerling zo zelfstandig mogelijk deel kan nemen in de maatschappij.

DAKPANMODEL 2013

model gebaseerd op de gewenste situatie:

- eind basisschool voldoet 65% aan referentieniveau 1S (nu nog 50%)
- eind basisschool voldoet 85% aan referentieniveau 1F (nu nog 75%)

- N.B.
- Dit schema verwijst naar (vaardigheids)niveaus op de leerlijn, **niet** naar leerjaren.
  - Een niveau op een leerlijn komt overeen met het vaardigheidsniveau dat door 75% van de leerlingen gehaald wordt (voldoende standaard).
- Placius = Leerlijnen voor kinderen met een IQ < 35
AC/DC = Activiteitscentrum / Dagcentrum (uitstroombestemming = dagbesteding)
sw = Sociale Werkvoorziening

Figuur 4: Dakpanmodel 2013 <http://www.leerlijnen.cedgroep.nl/zml-so/leerlijnen-zml-so.aspx>

2.2. Weerbaarheid en methodisch werken Methode B. (Verschueren, 2011)

2.2.1. Weerbaarheid en ZML leerlingen

Als je weerbaar bent dan ben je in staat om weerstand te bieden. Je kunt in alledaagse situaties je wensen aangeven, je grenzen stellen als iemand anders die overschrijdt en rekening houden met de ander. Je gebruikt hierbij je stem, gezichtsuitdrukking, houding, beweging en taal (Verschueren, 2011).

Weerbaarheid is niet iets wat je bent of niet bent, het is een proces van steeds beter je eigen grenzen leren kennen en deze duidelijk kunnen aangeven door bijvoorbeeld op te komen voor jezelf (Dijkstra, 2006). Wanneer je weerbaar bent straalt je zelfvertrouwen uit en ben je assertief, vastberaden en kun je duidelijk zijn in de interactie met je leeftijdsgenoten.

Weerbaarheids- of sociale trainingen worden in het algemeen pas gegeven aan leerlingen vanaf ongeveer 10 jaar. Vanaf die leeftijd hebben leerlingen voldoende zelfbewustzijn ontwikkeld en kunnen ze reflecteren op hun eigen gedrag en zijn ze in staat om eigen keuzes te kunnen maken (Verschueren, 2011). Bij jongere leerlingen is dit nog niet voldoende ontwikkeld. Jonge leerlingen leren meer vanuit het nadoen, routines en herhaling. Trainen van weerbaarheid kan spelser aangeboden worden. Verschueren (2011) zegt dat leerlingen spelenderwijs vertrouwd raken met hun eigen mogelijkheden.

De ZML leerlingen die meedoen in dit onderzoek zijn allemaal 9 jaar of ouder maar hebben een ontwikkelingsleeftijd van iemand van 4 tot en met 8 jaar. Vugts - de Groot (2009) geeft aan dat leerlingen in een leeftijd van 3 tot en met 6 jaar hun eigen ik 'steviger' gaat worden maar dat ze nog geen reëel beeld hebben van fantasie en werkelijkheid. Dit wetende zal je hier rekening mee moeten houden met het werken aan weerbaarheid tijdens weerbaarheidslessen of gedurende de dag in andere situaties. De leerstijl drieslagleren van ZML speelt ook een grote rol, waarbij het perfoormaal leren, het langdurig herhalen belangrijk is. Conditioneren speelt hierin een grote rol.

Doordat ZML leerlingen extra kwetsbaar zijn op sociaal emotioneel gebied en er vaak sprake is van faalangst of faalervaringen (volgens Došen (in Vugts - de Groot, 2009, p 29 en 30)) is het zinvol om te gaan werken aan weerbaarheid bij ZML leerlingen. Helaas is er geen kant en klare weerbaarheidstraining die toepasbaar is voor deze doelgroep.

Voor dit onderzoek is contact geweest met een collega van een andere ZML school die een specialisatie kinderyoga heeft. Deze collega heeft twee verschillende methodes rondom weerbaarheid en opkomen voor jezelf aan mij uitgeleend. Deze twee methodes zijn nader bekeken, waarbij Methode B. (Verschueren 2011) als enige mogelijk geschikte methode naar voren kwam. Geconstateerd is dat het mogelijk is om de methode aan te passen aan en aan te laten sluiten bij het niveau en de beleavingswereld van de specifieke populatie van de onderzoeksgroep. Een tweede reden waarom er voor deze methode is gekozen, is dat de leerkracht geen specifieke training hoeft te volgen om de lessen te kunnen geven.

2.2.1 Weerbaarheidstraining Methode B. (Verschueren, 2011)

Methode B. is een gepubliceerd boek over weerbaarheidstrainingen geschreven voor leerkrachten in het basisonderwijs. Met dit boek kunnen leerkrachten zelfstandig werken aan weerbaarheid in de eigen klas. Verschueren (2011) geeft aan dat de leerkracht zijn of haar klas het best kent en ook de mogelijkheid heeft om de aangeleerde vaardigheden binnen andere lessen te integreren. Methode B. werkt aan fysieke, mentale, verbale en sociale weerbaarheid. Drie belangrijke pijlers zijn houding, uitstraling en stemgebruik. Dit is in 9 lessen weergegeven. In iedere les zit dezelfde opbouw: aarden, schoppen, namenspel, thema-oefeningen, ontspannen en afsluiten (doel evalueren). In alle lessen zijn veel herhalingen en bestaande oefeningen worden steeds verder uitgebreid (Verschueren, 2011).

Het is mogelijk om deze methode te combineren met de werkwijze van expertise ZML op TCV SO. Als doel kan tijdens de lessen het AAP centraal gesteld worden. In deze onderzoekssituatie is dat 'Nee zeggen met een reden'. De elementen die in de lessen naar voren komen (sterk staan, zeker van jezelf zijn, iets durven zeggen of doen) zijn uitstekend te koppelen aan het centrale doel van het AAP. In de lessen wordt er specifiek aandacht besteed aan en geoefend met 'Nee durven zeggen met een reden'.

Daarnaast wordt er gedurende een periode van 10 weken in de dagelijkse onderwijspraktijk ook aandacht besteed aan dit AAP. Dit verhoogt de kans op het maken van de transfer. Leerlingen leren niet alleen in de les weerbaarheid voor zichzelf op te komen, maar leren dit ook in dagelijkse situaties toe te passen. Daarbij vraagt dit alertheid van de leerkracht om geschikte oefensituaties te herkennen en te benutten.

2.3 SCOL (CED-Groep 2010)

De Sociale Competentie Observatie Lijst voor Speciaal Onderwijs (SCOL SO) is een digitaal leerlingvolgsysteem voor sociale competentie voor het speciaal onderwijs (CED-Groep, 2010). SCOL wordt op TCV SO als meetinstrument gebruikt. De SCOL is een vragenlijst die voor alle leerlingen tweemaal per jaar ingevuld wordt (najaar en voorjaar).

Met de SCOL scores wordt de sociale competentie van de leerlingen in kaart gebracht, op individueel niveau, op groepsniveau en ook op schoolniveau. Hierdoor is zichtbaar aan welke leerdoelen op sociaal emotioneel gebied op groeps- en individueel niveau gewerkt kan worden. In hoofdstuk 2.1.4 valt te lezen dat op de school ook gebruik gemaakt wordt van de CED ZML leerlijn 'sociaal emotionele ontwikkeling'. In deze leerlijn staan kleinere, concretere doelen voor de individuele leerling. Uit SCOL haalt de school meer algemene groepsdoelen, de CED leerlijnen worden gebruikt voor een vertaling naar kleinere, concretere dan wel individualistischere doelen.

Voor dit onderzoek is ervoor gekozen SCOL als instrument te gebruiken. Ook wordt gebruik gemaakt van de reeds beschikbare gegevens uit eerdere afnames. Bij een tweede of volgende afname van SCOL kunnen de scores worden vergeleken en geanalyseerd. De SCOL is COTAN gecertificeerd, wat betekent dat het meetinstrument valide en betrouwbaar is en voldoet aan de gestelde kwaliteitseisen. Zoals al eerder geschreven is de school wettelijk verplicht om een meetinstrument voor de sociaal emotionele ontwikkeling te gebruiken. De school heeft na grondig onderzoek ervoor gekozen om hiervoor de SCOL te gebruiken. Hierbij moet worden opgemerkt dat het doelen die voortkomen uit de SCOL veelal te abstract en te groot zijn voor de ZML leerlingen. Om deze doelen te vertalen naar kleinere, meer concrete doelen die passend zijn voor de ZML doelgroep, wordt gebruik gemaakt van de CED leerlijn sociaal emotionele ontwikkeling (SLO, 2012)

De vragen binnen SCOL zijn ondergebracht in acht categorieën van sociaal competent gedrag. In totaal bestaat SCOL uit 26 vragen, die beantwoord worden met de scoremogelijkheden nooit, zelden, soms, geregeld en vaak.

In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van de gegevens uit de categorie: 'opkomen voor jezelf'. De vragen die bij 'opkomen voor jezelf' gesteld zijn:

- *Zegt 'nee' als hij/zij iets niet wil*
- *Spreekt een ander erop aan als deze zich niet aan de afspraak houdt*
- *Zegt het de ander als deze onaardig tegen hem/haar doet*
- *Vraagt een ander om hulp*

Er is gekozen om alleen deze categorie te gebruiken omdat deze het beste aansluit bij de doelen die voorhanden zijn omtrent weerbaarheid.

3 Onderzoeksmethodologie

3.1 Doel

Het doel van dit onderzoek is om met ZML leerlingen in een leeftijd van 9 tot en met 12 jaar (met uitstroomprofiel begeleid wonen en werken en betaalde arbeid) een intensieve periode weerbaarheidstrainingen te volgen in combinatie met de reguliere aanpakken en werkvormen (rondom sociaal emotionele ontwikkeling) zodat ze voor zichzelf op kunnen komen in situaties op en buiten school.

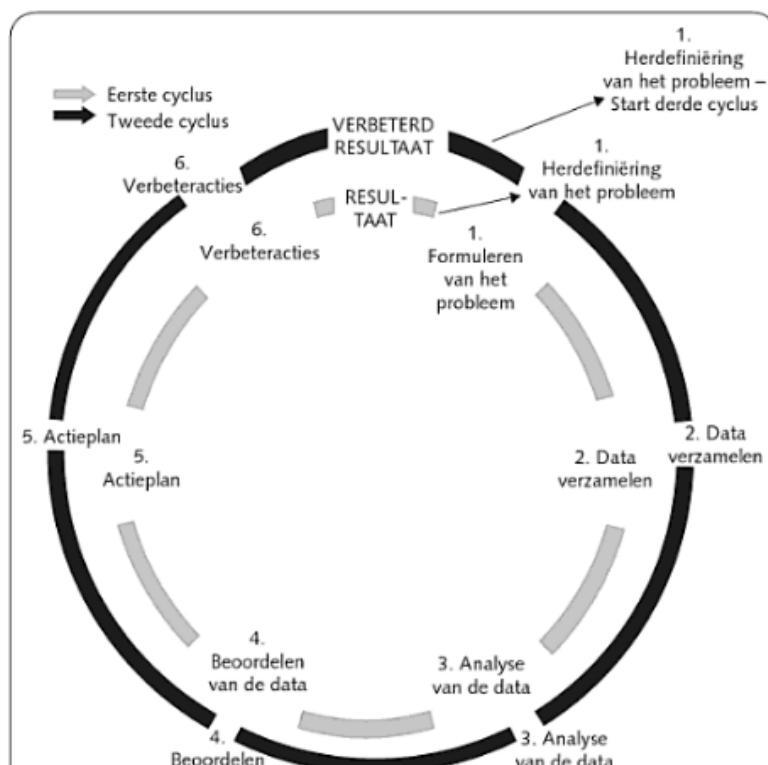
3.2 Onderzoeksparadigma

Het onderzoeksparadigma is de kritische-emancipatorische benadering. Volgens De Lange, Schuman & Montesano Montessori (2011) ligt de nadruk bij een kritisch emancipatorische benadering erop dat er een wens is om iets aan de bestaande situatie te veranderen.

Door bij dit onderzoek met betrokken collega's in gesprek te gaan, worden hun kennis en visie gebruikt om mede vorm te geven aan de kritische reflectie waar dit paradigma kenmerkend aan is. Er wordt niet enkel gereflecteerd op eigen handelen en de toepasbaarheid van de methode, maar ook op de visie van de school. Tezamen wordt bekeken in hoeverre de werkwijze past bij de visie van de school en op welke manier het mogelijk is om zaken te implementeren. Daarnaast worden de kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksresultaten ook kritisch geanalyseerd en beoordeeld.

3.3 Onderzoeksstrategie

Het onderzoek is in de vorm gegoten van een actieonderzoek. Deze onderzoekstrategie is passend bij de probleemstelling, omdat er iets wordt verbeterd of verandert wat beter kan of omdat het de moeite waard is om er extra in te verdiepen. Kenmerkend aan een actieonderzoek is dat er altijd sprake is van een onderzoeksdeel en een handelingsdeel. Dus een literatuurstudie maar daarnaast ook het ondernemen van activiteiten en het reflecterende deel als onderzoeker. Ponte (2006) geeft hierbij ook aan dat dit onderzoek gericht is op het eigen handelen van de leerkracht en op de situatie waarin dat handelen plaatsvindt. Het primaire doel van dit onderzoek is verbetering van de praktijksituatie (Lange, Schuman, & Montesano Montessori, 2012).

Schuman (2009) geeft met zijn model (figuur 5) aan hoe volgens hem een actieonderzoek verloopt (twee achtereenvolgende cycli). Tijdens dit onderzoek wordt de eerste cyclus doorlopen. Aan de hand van de resultaten en aanbevelingen zou de tweede cyclus doorlopen kunnen worden.

Figuur 5: Schumans model van actieonderzoek
Bron: (Schuman, 2009)

3.4. De respondenten/deelnemers en hun rol

De respondenten in het onderzoek zijn dertien leerlingen uit een bovenbouw ZML klas in de leeftijd van 9 tot en met 12 jaar, waarvan alle leerlingen een uitstroomperspectief hebben van begeleid wonen en werken en een enkeling betaalde arbeid. De dertien leerlingen nemen deel aan lessen om de weerbaarheid van de leerling te vergroten. Het doel van deze weerbaarheidslessen is met de leerlingen ook besproken.

Daarnaast nemen ook twee collega's actief deel aan dit onderzoek. Zij helpen met het verzamelen van de onderzoeksresultaten door gesprekken te voeren met mij en de ZML leerlingen, leerlingen te observeren, weerbaarheidslessen te geven en samen met mij de metingen op de leerlijn en observatielijst te doen.

3.5. Dataverzameling, data-analyse en tijdspad

Om data te verzamelen en te analyseren zijn er onderzoeksinstrumenten nodig. In dit hoofdstuk wordt dieper ingegaan op de gebruikte instrumenten.

In de eerste fase van dit onderzoek is er gebruik gemaakt van diverse literatuurbronnen. Daarmee wordt in hoofdstuk 2 een gedegen theoretische basis gelegd waarop gedurende dit onderzoek verder geborduurd wordt.

Ter voorbereiding op de feitelijke uitvoering van het onderzoek wordt een 0-meting gedaan. Daarvoor worden alle betrokken leerlingen gescoord op zowel de SCOL (aspect opkomen voor jezelf) (SLO, 2012) als op de ZML CED leerlijn sociaal emotionele ontwikkeling (CED-Groep, 2010) (aspecten jezelf presenteren, opkomen voor jezelf, omgaan met conflicten). Beide instrumenten worden reeds in de onderwijspraktijk gebruikt en zijn dus goed bekend bij de betrokken collega's. De instrumenten geven beide de mogelijkheid om kwantitatieve gegevens te verzamelen. Om de gegevens toe te kunnen spitsen op dit onderzoek, is ervoor gekozen om enkele aspecten die direct in verbinding staan met weerbaarheid te gebruiken.

In de tweede fase van dit onderzoek (de uitvoeringsfase) worden leerlingen middels een methode begeleid om hen weerbaarder te maken.

In deze fase wordt data verzameld door observaties, gesprekken met collega's en leerlingen. Gedurende het onderzoek worden de uitgevoerde lessen geëvalueerd en worden volgende lessen op basis van deze evaluatie aangepast. Beschrijvingen hiervan zijn weergegeven in het logboek.

De uitvoeringsfase duurt zes schoolweken, waarbij twee keer per week een uur lessen weerbaarheid gegeven worden. Evaluatie speelt in deze lessen ook een rol. Voor de twee collega's die betrokken zijn bij het onderzoek is ook een actieve rol weggelegd. Zij geven een aantal weerbaarheidslessen en observeren de leerlingen tijdens de lessen. Hun ervaringen uit zowel het geven van de lessen als hun bevindingen bij het observeren zijn een belangrijke input voor dit onderzoek.

In de laatste fase worden de resultaten van de uitvoeringsfase bekeken. Er vindt een nieuwe meting plaats op de ZML CED leerlijn 'sociaal emotionele ontwikkeling' (SLO, 2012) op de aspecten: jezelf presenteren, opkomen voor jezelf, omgaan met conflicten en van de SCOL SO (CED-Groep, 2010) op het aspect: opkomen voor jezelf.

Daarna worden de onderzoeksvraag en deelvragen beantwoordt en worden er conclusies getrokken. Ook wordt er gekeken of het zinvol is om nog vervolgonderzoek te doen naar dit onderwerp.

Om de onderzoeksvraag en deelvragen te kunnen beantwoorden, wordt gebruik gemaakt van de volgende onderzoeks- en meetinstrumenten:

- Open observaties van leerlingen tijdens de weerbaarheidslessen.
- Gedurende de periode van de uitvoeringsfase wordt bijgehouden hoeveel AAPen er uitgedeeld zijn per dag. Deze gegevens worden per dag bijgehouden.
- Evaluaties van leerlingen aan de hand van de weerbaarheidslessen.
- Kwantitatieve gegevens van de twee metingen (SCOL en leerlijn ZML 'sociaal emotionele ontwikkeling').

De analyse van de resultaten van deze onderzoeks- en meetinstrumenten is beschreven in hoofdstuk 4.

Zoals beschreven bij 3.3 is het onderzoek gegoten in de vorm van een actieonderzoek. Het cyclisch model van Schuman (2009) wordt hierbij gebruikt. In bijlage 7.2 is het werkplan en tijdpad opgenomen.

3.6. *Ethische aspecten*

In dit actieonderzoek wordt rekening gehouden met ethische aspecten.

Collega's en andere betrokkenen zijn op de hoogte van het onderzoek doordat er tijdens vergaderingen gebrainstormd en gepraat is over het onderwerp en de doelen.

Collega's uit het team spelen ook een rol tijdens het uitvoeren van het onderzoek. Het is belangrijk dat de betrokken collega's zich betrokken voelen bij dit onderwerp en ook geïnspireerd raken door dit onderzoek. Dan leeft dit onderwerp en wordt het meer als team gedragen.

Er wordt open en transparant gecommuniceerd over gemaakte keuzes en deze keuzes worden ook van een onderbouwing voorzien. Mening en tips van betrokkenen worden voorzien van een kritische reflectie in het licht van nut en noodzaak voor dit onderzoek.

De respondenten die deelnemen aan dit onderzoek zijn zorgvuldig geselecteerd op basis van het gevraagd profiel dat aansluit bij mijn probleemstelling. De respondenten zijn de 13 leerlingen uit de bovenbouwgroep van het ZML van de TCV SO. Met deze leerlingen wordt het doel van de lessen en het AAP ook besproken en hier wordt dagelijks op geëvalueerd.

Bij verslaglegging in dit onderzoek worden de gegevens van alle deelnemers geanonimiseerd en wordt er gebruik gemaakt van gefingeerde namen. Relevante informatie van de ontwikkeling van de leerling die uit dit onderzoek naar voren komt wordt meegenomen in het ontwikkelingsperspectief (OPP), onderdeel Handelings Gericht Proces Diagnostiek (HGPD).

Op de TCV is de standaard dat ouders bij aanmelding formulieren invullen voor het maken van foto en film op school en het verspreiden hiervan. Deze formulieren worden nogmaals gecontroleerd voordat de respondenten daadwerkelijk gefilmd of gefotografeerd gaan worden.

Beeldmateriaal in dit onderzoek is ook geanonimiseerd.

3.7. *Waarborging kwaliteit en validiteit*

Voor waarborging van kwaliteit van dit onderzoek maak ik gebruik van triangulatie. Dit zijn meerdere gegevensbronnen zoals: literatuurstudie, observaties, opbrengsten vanuit leerlingen en van collega's, metingen van twee verschillende sociaal emotionele leerlijnen en het reflecteren op eigen professioneel handelen. Validiteit verwijst naar de mate waarin het instrument werkelijk meet wat het onderzoek zegt of denkt te meten (De Lange, Schuman & Montesano Montessori, 2010). Dit wordt onder andere gedaan doordat er met behulp van onderzoeksinstrumenten antwoord gegeven wordt op de deelvragen in hoofdstuk 4. Er wordt gebruikt gemaakt van verschillende onderzoeksinstrumenten (evaluaties, metingen, observaties etc.)

Om het draagvlak te vergroten worden twee collega's actief betrokken bij het uitvoerende gedeelte van dit onderzoek. Zij observeren tijdens de weerbaarheidslessen maar geven zelf ook deze lessen. Dit geeft de onderzoeker de gelegenheid de aanpak van het aanbieden van weerbaarheidslessen en het leerlinggedrag tijdens deze lessen te kunnen observeren. Daarnaast wordt er gestreefd om op een eenduidige manier de weerbaarheidslessen en andere sociaal emotionele aanpakken uit te voeren. Dit zodat de ZML leerlingen niet leerkrachtafhankelijk zijn maar afhankelijk zijn van de methodiek die aangeleerd wordt. Er is daarnaast gekozen voor dertien respondenten met hetzelfde uitstroomprofiel zodat de weerbaarheidstraining zoveel mogelijk aansluit bij alle leerlingen.

3.8. Kennis delen en gebruiken

Het is van groot belang dat de kennis en ervaring die ik opdoe tijdens dit onderzoek deel met de collega's die met dezelfde doelgroep werken. In eentje instantie betreft het de collega's die direct en actief bij het onderzoek betrokken zijn. Tijdens het onderzoek zal ook veelvuldig gebruik gemaakt worden van de kennis en ervaring van de direct betrokken collega's. In een latere fase worden ook de andere collega's van het ZML betrokken en geïnformeerd. Dit door een presentatie aan de hand van film en fotomateriaal van praktijkvoorbeelden uit de weerbaarheidslessen en situaties in de klas.

Resultaten van het onderzoek met bijbehorende hoofd- en deelvragen worden besproken middels een presentatie aan de hand van bewijsmateriaal uit de praktijk.

De uitkomst van dit onderzoek zal een belangrijke factor zijn in de keuze hoe in het ZML onderwijs van TCV SO gewerkt gaat worden aan weerbaarheid.

Exemplaren van het onderzoek worden voor iedereen van de TCV toegankelijk op de gezamenlijke interactieve portal van school en stichtingsscholen. Als het werken aan weerbaarheid binnen ZML op deze manier geïmplementeerd wordt binnen onze schoolvisie op ZML onderwijs, dan wordt dit met ouders besproken tijdens ouderavonden en besprekingen over leerlingen.

4 Data-analyse en resultaten

In dit hoofdstuk worden de kwantitatieve en kwalitatieve resultaten uit dit praktijkgericht onderzoek beschreven en geanalyseerd.

4.1 Data verzameling beginsituatie

Aan de start van dit onderzoek wordt de beginsituatie gemeten op de SCOL SO (CED-Groep, 2010) op het aspect: opkomen voor jezelf en de ZML CED leerlijn 'sociaal emotionele ontwikkeling' (SLO, 2012) op het aspect: jezelf presenteren, opkomen voor jezelf en omgaan met conflicten.

4.1.1 0- meting SCOL SO (CED-Groep, 2010)

Bijlage 7.4 figuur 6 toont een overzicht van de meting die voorafgaand aan dit onderzoek is afgenomen, waarbij 1NJ november 2016 is. Deze meting is door de twee groepsleerkrachten die verbonden zijn aan de onderzoeksgroep ingevuld. Figuur x toont de resultaten van de totale SCOL SO. Op het moment van deze afname zaten 13 leerlingen in de groep.

Bijlage 7.4 figuur 7 toont een overzicht van de SCOL SO scores op het onderdeel 'opkomen voor jezelf'. Waarbij X de score van voorjaar 2016 aangeeft en de groene bolletjes de score van najaar 2016 aangeeft.

In de uitslagen van de 0-meting tijdens de SCOL SO najaar 2016 komt niet meteen naar voren dat er een probleem is op het gebied van opkomen voor jezelf. De meeste ZML leerlingen kunnen geregeld voor zichzelf opkomen. Gezien wordt dat dit niet altijd op een passende manier gedaan wordt en dat het niet altijd toegepast wordt in onbekende situaties. Zoals aangegeven bij de aanleiding van dit onderzoek komen er geregeld incidenten voor waarbij leerlingen niet voor zichzelf opkomen.

4.1.2 0- meting ZML CED Leerlijn 'Sociaal emotionele ontwikkeling' (SLO, 2012)

Bijlage 7.5 figuur 8 toont een overzicht van de beginsituatie in januari 2017 van de onderzoeksgroep op de ZML CED leerlijn 'sociaal emotionele ontwikkeling' (SLO, 2012) op het aspect: jezelf presenteren, opkomen voor jezelf en omgaan met conflicten.

In hoofdstuk 2.1.4 staat beschreven dat de onderzoeksgroep een uitstroomprofiel begeleid wonen en werken heeft, wat voor het SO overeenkomt met een uitstroom op CED niveau 8/9, bij een didactische leeftijd van 60 maanden.

Het merendeel van de groep ligt op de drie aspecten uit de leerlijn op koers ten aanzien van het ontwikkelingsperspectief. Hieruit mag geconcludeerd worden dat er in de huidige situatie op een goede manier gewerkt wordt aan sociaal emotionele ontwikkeling. Dit wordt vaak incidenteel gedaan als situaties zich voordoen. De Belie & Van Hove (2003) schrijven dat door op jonge leeftijd te gaan werken aan weerbaarheid het juist mogelijk is dat leerlingen met een verstandelijke beperking beter gaan functioneren op sociaal emotioneel gebied. Door hier structureel aan te werken is er meer kans dat ook de transfer naar de dagelijkse praktijk en ook buiten de school gemaakt wordt. Het drieslag leren wordt dan op de juiste manier toegepast.

4.2 Data verzameling uitvoeringsfase

Tijdens de uitvoeringsfase van zes weken, is dagelijks bijgehouden hoeveel leerlingen per dag een AAP verdienen. Daarnaast is er gewerkt met de methode B. (Verschuieren, 2011). Deze lessen zijn voorbereid, uitgevoerd en voorzien van observatiegegevens. Over deze lessen is steeds uitvoering overleg geweest met de betrokken collega's.

De collega's hebben ook een vragenlijst ingevuld, welke ook mondeling besproken is. Ook zijn de leerlingen bevraagd op hoe zij de lessen ervaren hebben.

4.2.1 Algemeen AandachtsPunt (AAP)

In hoofdstuk 2 is een beschrijving gegeven van de werkwijze met het AAP. Het AAP hangt gevisualiseerd middels een pictogram in de klas, zie figuur 9. Het doel van het AAP, 'nee zeggen met een reden', hoort bij het aspect opkomen voor jezelf en is in overleg met betrokken collega's bepaald. Het doel heeft raakvlak met doelen uit de ZML CED leerlijn 'sociaal emotionele ontwikkeling' en SCOL SO. Als leerlingen een AAP verdiend hebben wordt dit zichtbaar gemaakt op het smileybord (figuur 10).

Figuur 9: AAP doel hangt zichtbaar in de klas.

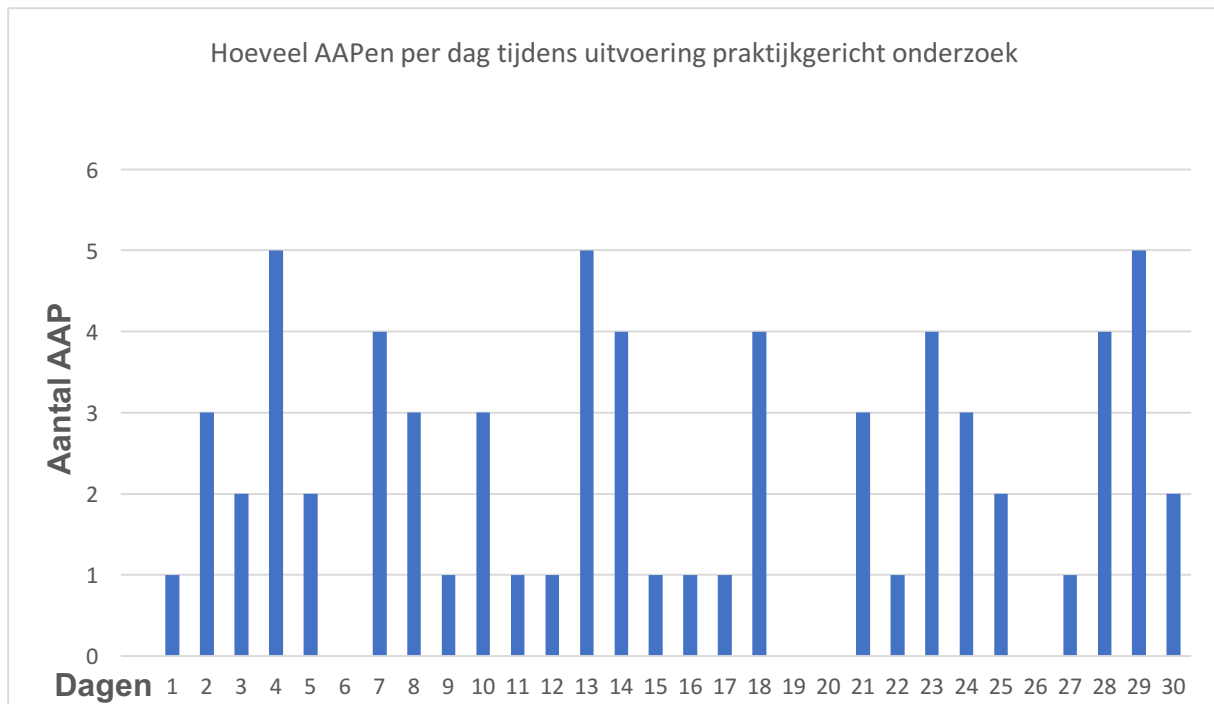
Figuur 10: Het AAP aapje voor het smileybord.

In figuur 11 is in een grafiek met staafdiagrammen weergegeven hoeveel AAPen per dag er gegeven zijn gedurende een periode van zes schoolweken. Op dag 19, 20 en 26 waren de leerlingen vrij van school. Leerlingen konden één AAP per dag verdienen als de juf of een andere volwassene zag of hoorde dat een leerling op een goede manier voor zichzelf opkwam en duidelijk nee zei met een reden.

Bijvoorbeeld: *'Nee niet doen. Ik vind het niet fijn als jij mij steeds aanraakt'*.

Een leerling mocht ook zelf naar de juf komen en vertellen dat hij/zij een AAP verdiend had. Als de leerling een goede uitleg over de situatie kon geven en andere leerlingen die bij de situatie waren dit konden beamen, werd een AAP verdiend.

Van de 13 leerlingen in de groep komen gemiddeld 2,3 leerlingen per dag voor zichzelf op indien nodig. Ze zeggen dan 'nee met een reden'. Na een periode van 6 weken van intensieve training wordt dit door de betrokken collega's als een mooi gezien. Leerlingen hebben zaken uit het aanbod opgepikt en gebruikt in andere situaties. Om te weten of dit beklijft, is een langere periode van gebruik van het AAP nodig.

Figuur 11: Aantal AAPen per dag tijdens uitvoering praktijkgericht onderzoek

Uit eigen observaties tijdens het uitdelen van het AAP en uit gesprekken met de betrokken professionals wordt de volgende conclusies getrokken: (zie ook bijlage 7.8)

- *Leerlingen waren enthousiast om een AAP te verdienen. Ze deden echt hun best.*
- *Leerlingen kwamen zelf naar de juf om te vertellen dat ze een AAP hadden verdiend. Er werd geconstateerd dat leerlingen om een AAP te verdienen situaties gingen creëren/bedenken waarin ze nee konden zeggen met een reden. De onderzoeksperiode is te kort om met deze constatering aan de slag te gaan met de leerlingen.*
- *De periode van zes weken is te kort voor dit doel van het AAP. Leerlingen moeten groeien met dit AAP. Dit AAP blijft de komende periode staan. Het AAP doel zou langer dan 10 weken onder de aandacht moeten staan, zodat leerlingen zich dit meer eigen kunnen maken en het beter bekijken.*
- *Leerkracht kon situaties nabootsen en het principe voordoen/nadoen hanteren en complimenten uitdelen.*
- *De combinatie van structureel werken aan weerbaarheid door middel van een weerbaarheidsmethode en de inzet van het AAP is helpend om zaken te laten bekijken.*
- *Inoefening en herhaling zijn belangrijk.*

4.2.2 Methode B.

Voor de uitvoering van de weerbaarheidslessen is gebruik gemaakt van Methode B. (Verschuieren 2011). De uitwerking van deze lessen voorzien van evaluaties en observatiegegevens is opgenomen in bijlage 7.8.

Door observaties van de lessen blijkt dat de 13 leerlingen tijdens de les over het algemeen betrokken en enthousiast zijn en goed meedoen. Bij een enkeling roepen deze lessen spanning /overprikkeling op. Niet altijd wordt de essentie van wat aangeboden wordt opgepikt, ondanks dat het doel besproken is.

De oefening ademhaling controleren bij het sterk en stevig staan is voor veel leerlingen lastig. De groep (13 leerlingen) is te groot om specifieker op oefeningen in te gaan. Sommige leerlingen voelen zich niet altijd veilig genoeg.

Veel herhaling van eerder uitgevoerde oefeningen is nodig tijdens de lessen. Te zien is dat leerlingen een vooruitgang geboekt hebben. Dit is onder andere terug te zien bij de basisoefeningen.

Belangrijk aan deze lessen is dat leerlingen zelfvertrouwen krijgen, de sfeer in de groep goed is en ze zich veilig voelen. De groep van 13 leerlingen was te groot om in alle oefeningen diepgang te brengen. Niet iedereen kreeg de 1 op 1 begeleiding die ze nodig hadden en leerlingen moesten vaker langer wachten.

Er zijn veel overlegmomenten met de direct betrokken collega's geweest over welke oefeningen de leerlingen aangeboden zouden krijgen. Na iedere les is kort besproken met de twee personen die bij de les aanwezig waren hoe verder gegaan zou worden tijdens de volgende les. Lessen en de oefeningen uit de methode zijn duidelijk omschreven. Vooraf oefenen met collega's helpt om de les op de juiste manier te kunnen geven. Er is een goede opbouw in de lessen. Methode B. (Verschueren, 2011) sluit aan bij deze doelgroep als hij aangepast wordt en in kleinere groepen gegeven gaat worden.

Zowel de onderzoeker als de twee betrokken collega's hebben ieder drie lessen gegeven en geobserveerd. Deze afwisseling is als prettig ervaren, omdat zo alle rollen een keer ingenomen konden worden. Uit deze ervaringen kwam naar voren dat het goed mogelijk is om de lessen door de eigen leerkrachten uit te laten voeren. Externe ondersteuning is daarvoor niet noodzakelijk.

4.2.3 Wat vinden leerlingen van de weerbaarheidslessen?

De leden van de onderzoeksgroep zijn ook een belangrijke bron van informatie. Naast observaties van de leerlingen tijdens de lessen, hebben de leerlingen ook hun mening mogen geven over hoe zij de weerbaarheidslessen ervaren hebben.

De leerlingen hebben schriftelijk voor zichzelf antwoord kunnen geven op vier vragen:

1. Wat vond je van de les?
2. Hoe voelde je je?
3. Wat heb je geleerd?
4. Welke oefeningen waren leuk?

In bijlage 7.10 staan enkele voorbeelden van gegeven antwoorden van leerlingen bij evaluaties van verschillende weerbaarheidslessen. Er is gekozen voor een individuele schriftelijke reactie om leerlingen zoveel mogelijk vrijuit te laten reageren en ze zo min mogelijk te beïnvloeden. Voor de leerlingen voor wie dit te lastig was, is er ondersteuning geboden, variërend van het opschrijven van de antwoorden tot het stellen van gerichte doorvragen.

Antwoorden op de vragen die de meeste leerlingen één of meerdere keren gaven zijn;

1. Leuk, grappig, spannend, duwtjes geven leuk
2. Fijn, stoer, sterk
3. Sterk staan, schoppen
4. Over de streep trekken (foto 1), schoppen, sterk staan (foto 2) (ogen dicht doen en omduwen).

De antwoorden van de leerlingen zijn summier en geven weinig verbanden aan met het doel van dit onderzoek: weerbaar zijn. Wetend dat ZML leerlingen moeilijk verbanden kunnen leggen, kunnen er weinig conclusies uit deze kwalitatieve gegevens gehaald worden.

Leerlingen waren in de onderwijspraktijk wel enthousiast en vroegen vaak wanneer we weer gingen werken aan 'opkomen voor jezelf'. De manier waarop gewerkt is sloeg wel aan bij deze doelgroep.

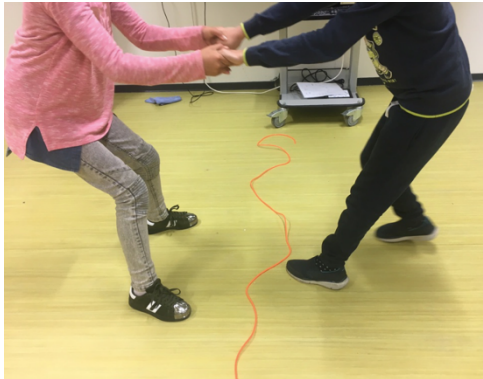

Foto 1

Foto 2

4.2.4 Vragenlijsten collega's

Gedurende het hele onderzoek zijn twee collega's actief betrokken geweest en hebben op verschillende momenten een bijdrage geleverd. Naast het geven en observeren van lessen, het actief volgen van het proces rondom het AAP en het ondersteunen bij de 0-meting en de resultaat-meting, hebben zij ook een vragenlijst ingevuld, zie bijlage 7.8. De ingevulde vragenlijst is ook mondeling besproken. Een aantal resultaten uit de vragenlijst zijn al op een andere plek in dit hoofdstuk beschreven en worden hier daarom niet nogmaals benoemd.

Beide respondenten hebben jarenlange ervaring als leerkracht en als onderwijsassistent in het ZML onderwijs. Eén respondent heeft de cursus 'Rots en Water' van Ykema (2013) gevolgd en is bevoegd om weerbaarheidslessen te geven, de andere collega heeft de wens om deze cursus ook te volgen. Beide respondenten geven aan dat door het volgen van een cursus als weerbaarheidstrainer je beter begrijpt en voelt hoe de oefeningen gaan en wat de essentie van bepaalde oefeningen is. De oefeningen uit Methode B. van Verschuere (2011) zijn als duidelijk genoeg ervaren om zonder cursus uit te kunnen voeren.

Beide respondenten geven aan dat het belangrijk is om ZML leerlingen weerbaarder te maken. Ze geven hierbij aan dat ZML leerlingen moeilijk hun eigen grenzen aan kunnen geven, niet weten wat de juiste manier is om duidelijk te maken dat ze iets niet fijn vinden, het zelfvertrouwen vaak zwak is, moeilijk omgaan met emoties van henzelf en anderen en sociaal niet vaardig genoeg zijn. Cordang & Damen (2007) bevestigen dat leerlingen met een beperking een achterstand hebben op sociaal emotioneel gebied. Het aangaan en onderhouden van sociale contacten is lastiger voor deze doelgroep (Neijmeijer, Moerdijk, Veneberg & Muusse, 2010).

Vanuit hun expertise en hun ervaring tijdens deelname aan dit onderzoek hebben de collega's de volgende aanbevelingen:

- Het AAP voor een langere periode inzetten.
- De onderzoeksresultaten in het team bespreken zodat er meer draagvlak komt voor het werken aan weerbaarheid.
- Leerkrachten een cursus laten volgen (bijvoorbeeld 'Rots en Water' van Ykema (2013)).
- Ongeveer 1 a 2 uur in de week werken aan weerbaarheid.

- Overwegen of lessen in kleinere groepen gegeven kunnen worden. Voelen leerlingen zich dan veiliger en kan er dan specifiek op een onderwerp ingegaan worden?
- Het is wenselijk om praktijkcasussen na te bootsen tijdens de weerbaarheidlessen zodat je bij de belevingswereld van de leerlingen blijft en de transfer van het geleerde naar 'echt gebeurde' situaties kunt maken. Het inzetten van foto en film is helpend omdat dit beter aansluit bij de belevingswereld.

4.3 Meting na uitvoering praktijkgericht onderzoek

Voor de beantwoording van deelvraag 3 heeft een tweede meting plaatsgevonden op de SCOL SO en de ZML CED leerlijn.

4.3.1 SCOL SO (CED-Groep, 2010)

Bijlage 7.6 figuur 12 toont een overzicht van de meting aan het einde van dit praktijkgericht onderzoek, waarbij 2VJ juni 2017 is. Deze meting is ingevuld door de twee groepsleerkrachten die ook de 0-meting hebben ingevuld.

In figuur 12 is de gehele uitslag van deze SCOL SO te zien. Op het moment van afname zaten er 14 leerlingen in de groep (1 nieuwe leerling ingestroomd).

In figuur 13 en 14 is het onderdeel 'opkomen voor jezelf' eruit gefilterd en zijn de scores van de gehele groep voor dit onderdeel zichtbaar. Figuur 13 is van najaar 2016 en figuur 14 van voorjaar 2017. In figuur 13 zijn de X van voorjaar 2016 en de groene bolletjes, najaar 2016.

In de uitslagen van de meting tijdens de SCOL SO voorjaar 2017 is voor de hele groep groei zichtbaar.

Leerlingen laten soms aangeleerde manieren zien uit de weerbaarheidlessen in andere situaties. De transfer wordt dus af en toe al gemaakt, maar zit nog niet in de structuur van reageren in het opkomen van jezelf.

4.3.2 ZML CED Leerlijn 'Sociaal emotionele ontwikkeling' (SLO, 2012)

In bijlage 7.7 in figuur 15 en figuur 16 is de situatie van juni 2017 zichtbaar. Dit zijn de scores na afloop van het praktijkgericht onderzoek van alle 13 leerlingen uit de onderzoeksgroep op de ZML CED leerlijn.

Het merendeel van de groep lag op deze drie aspecten uit de leerlijn al op koers ten aanzien van het ontwikkelingsperspectief. De situatie op dit moment geeft aan dat het merendeel nog steeds op koers ligt.

4.4 Antwoord op de deelvragen

4.4.1 Deelvraag 1: Welke interventies zet ik als leerkracht in om te werken aan de weerbaarheid met ZML leerlingen?

Gedurende mijn werkdag zet ik verschillende interventies in om de weerbaarheid van ZML leerlingen te vergroten. Daarbij sluit ik zoveel mogelijk aan op de bestaande manier van werken binnen TCV SO, expertise ZML. Daar wordt vooral gebruik gemaakt van het werken met het AAP, vanuit doelen van de CED leerlijn. Voor de ZML leerlingen is het belangrijk om aan te sluiten bij dagelijkse situaties om hun weerbaarheid te vergroten. Het AAP is daar een belangrijk instrument bij. Tijdens dit onderzoek ben ik ook gebruik gaan maken van Methode B. (Verschuere 2011) en heb ik ervaren dat dit helpend kan zijn om de leerlingen te helpen weerbaarder te zijn.

4.4.2 Deelvraag 2: Sluit de weerbaarheidstraining Methode B. van Verschueren (2011) aan bij ZML leerlingen door deze aan te passen aan hun niveau en past deze dan bij de onderwijsbehoeften?

De gepubliceerde methode, Methode B. van Verschueren (2011) sluit aan bij leerlingen in het ZML onderwijs, als er aanpassingen worden gedaan. De oefeningen moeten aangepast worden aan het niveau van de leerlingen op onder andere instructie, verwerkings- en oefentijd. Daarbij moet er vooral veel herhaling plaatsvinden.

De instructie moet gedaan worden volgens het expliciete instructie model (EDI model), waarbij het doel van de les duidelijk zichtbaar gemaakt wordt aan de leerlingen. Er staat in de methode geen doel bij de oefeningen.

De verwerkings- en oefentijd moet uitgebreid worden. Daarnaast moet de hoeveelheid oefeningen per les aangepast worden. De oefeningen zijn vaak te summier en moeten uitgebreid worden met eigen aanvullingen zodat de oefening beter aansluit. Oefeningen moeten verdieping krijgen zodat leerlingen weten wat ze daadwerkelijk moeten doen.

De vertaalslag naar de dagelijkse praktijk moet door de leerkracht gemaakt worden, met aanvullende oefeningen die gekoppeld zijn aan het AAP. Daarvoor worden praktijksituaties nagebootst.

Het principe voordoen en nadoen is een belangrijk item. De volwassene helpt leerlingen door fysiek te ondersteunen, zodat leerlingen fysiek ervaren wat het lichaam doet of moet doen bij een bepaalde oefening.

Zoals De Belie & van Hove, 2013, Neijmeijer et al, 2010 aangeven is het belangrijk dat leerlingen met een verstandelijke beperking zich gerespecteerd moeten voelen, vertrouwen krijgen en zich veilig voelen bij een begeleider. Dit onderschrijft de gekozen manier om de weerbaarheidlessen door de vaste leerkrachten uit te laten voeren. Hoewel de oefeningen duidelijk en helder beschreven zijn, kan het helpend zijn dat diegene die de lessen geeft zelf een weerbaarheidscursus heeft gevolgd, zodat het inleven in oefeningen makkelijker gaat en je jezelf hierin zekerder voelt.

Door gebruik te maken van Methode B. worden leerlingen onder andere zekerder van zichzelf, leren stevig in hun schoenen staan, zich veilig te voelen en voor zichzelf op te komen.

4.4.3 Deelvraag 3: Is er vooruitgang in het opkomen voor jezelf bij ZML leerlingen door structureel en methodisch te werken aan weerbaarheid?

Als je figuur 15 en 16 vergelijkt met figuur 8 worden de volgende conclusies getrokken:

In een periode van twintig weken waarin zes weken uitvoering van het praktijkgericht onderzoek plaatsvonden is er een vooruitgang geboekt. Er zijn doelen behaald die gesteld waren voor deze periode.

De leerdoelen die behaald zijn (vooruit zijn gegaan) en aansluiten bij dit onderzoek;

- *Legt een ander uit waarom hij 'nee' zegt (met oogcontact.)*
- *Geeft een motivatie voor zijn mening in een 1 op 1 gesprek.*
- *Laat een ander uitpraten tijdens het oplossen van een ruzie.*
- *Vertoont spijt en maakt het goed met een ander.*

Als je de scores van SCOL SO met elkaar vergelijkt, is zichtbaar dat de range van de groep nu tussen 3,50 – 4,75 is. In het najaar 2016 was de range 3.00 – 4.25.

Deze meting constateert dat 12 van de 13 leerlingen beter voor zichzelf op komen in vergelijking met de resultaten van de meting van najaar 2016.

Zowel SCOL en de ZML CED leerlijn 'sociaal emotionele ontwikkeling' gaven vooraf geen tekortkomingen aan omdat de leerlingen op beide metingen goed scoorden. Dat is ook bij de meting na afloop van de uitvoeringsfase het geval.

4.4.3.1 Deelvraag 4: Wat is er nodig om leerlingen te helpen de transfer te maken van het geleerde in de weerbaarheidslessen naar andere sociale situaties op school en buiten school?

De transfer van het geleerde in de weerbaarheidslessen in andere situaties op school wordt door sommige leerlingen wel degelijk gemaakt nu er extra aandacht aan besteed wordt in de groep. Dit is te concluderen uit observaties van resultaten van het AAP. Zoals beschreven in hoofdstuk 4.4.1. is het belangrijk om dit te blijven herhalen om zo in het drieslagleren in 'het leren gebruiken' te komen en te blijven. De leerling heeft hierbij een leerkracht nodig die op het juiste moment inspeelt in situaties en uitlegt wat dan een goede manier van voor jezelf opkomen is. Veel leerlingen uit de onderzoeksgroep zitten in de fase van het 'leren kennen' en 'leren waarderen' met betrekking tot het 'opkomen voor jezelf'.

Collega's grijpen situaties uit de dagelijkse praktijk aan om leerlingen de geleerde vaardigheden uit de weerbaarheidslessen in combinatie met het AAP toe te laten toepassen. Daarmee wordt het maken van de transfer gestimuleerd en dus de groei naar het 'leren gebruiken' bevorderd.

Over de mate waarin de aangeleerde vaardigheden over langere termijn toegepast worden, kunnen geen uitspraken worden gedaan, omdat de onderzoeksperiode daar te kort voor is.

5 Beantwoording van de onderzoeksvraag

5.1 Conclusie

In hoofdstuk 4 zijn de resultaten van het praktijkgericht onderzoek weergegeven en uitgelegd. In dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de onderzoeksvraag. De resultaten van de antwoorden op de deelvragen beantwoorden samen de onderzoeksvraag:

In hoeverre kan ik als leerkracht met mijn interventies werken aan de weerbaarheid van ZML leerlingen in de leeftijd van 9 tot en met 12 jaar (met het uitstroomperspectief begeleid wonen en werken) zodat ze op een goede manier voor zichzelf op durven te komen en indien mogelijk er ook een transfer gemaakt wordt in andere sociale situaties op en buiten school?

Volgens De Belie & Van Hove, 2013, Neijmeijer et al., 2010 moeten leerlingen zich ten eerste op hun gemak en veilig voelen voordat ze kunnen werken aan weerbaarheid. De leerkracht speelt hierin een cruciale rol en is de spil in het verhaal om te werken aan weerbaarheid bij ZML leerlingen. Het is daarom belangrijk dat jijzelf of een bekende de lessen weerbaarheid geeft aan ZML leerlingen.

Alle ZML leerlingen van de onderzoeksgroep hebben een vooruitgang laten zien op de SCOL SO onderdeel 'opkomen voor jezelf' (CED-groep 2010) en op de ZML CED leerlijn 'Sociaal emotionele ontwikkeling' (SLO, 2012).

De inzet van het AAP heeft een bijdrage geleverd zodat de ZML leerlingen op een betere manier voor zichzelf op kunnen komen en 'nee kunnen zeggen met een reden'.

Op basis van de ervaring van de drie uitvoerders in dit onderzoek kan geconcludeerd worden dat Methode B. (Verschuieren, 2011) geschikt kan zijn als middel om te werken aan de weerbaarheid bij ZML leerlingen. Hiervoor dienen wel aanpassingen gedaan te worden.

Weerbaarheids- of sociale trainingen worden in het algemeen pas gegeven aan leerlingen vanaf 8 jaar. Vanaf die leeftijd hebben leerlingen voldoende zelfbewustzijn ontwikkeld en kunnen ze reflecteren op hun eigen gedrag en zijn ze in staat om eigen keuzes te kunnen maken (Verschuieren, 2011). De ZML leerlingen in dit onderzoek hebben allen een ontwikkelingsachterstand en functioneren niet op een leeftijd van 8 jaar. Zij leren meer vanuit het nadoen, routines, herhaling en een speelsere aanpak zoals Verschuieren (2011) dit beschrijft. Daarmee is het wel mogelijk om met deze leerlingen te werken aan hun weerbaarheid, maar wordt geen of minder een beroep gedaan op hun zelfbewustzijn en het kunnen reflecteren op het eigen gedrag.

De zes weken die de uitvoering van het onderzoek betroffen zijn te kort om conclusies te trekken over het maken van de transfer van het geleerde uit de weerbaarheidslessen naar andere sociale situaties op en buiten school. Zijn leerlingen daar nu weerbaarder, staan ze sterk, voelen ze zich goed en durven ze nee met een reden te zeggen? Een enkeling lukt het wel om die transfer te maken en laat dit weken later zien in situaties die zich voordoen in de klas of op het schoolplein. Of de leerling volgens het drieslagleren in de fase het 'leren gebruiken' zit zijn gezien de korte looptijd van dit onderzoek geen conclusies over te trekken.

In het kort wordt hieronder nogmaals antwoord gegeven op de onderzoeksvraag.

Als leerkracht ben je een belangrijke spil in het groeiproces bij leerlingen rondom weerbaarheid. Dit doordat de leerkracht en collega's de leerlingen veiligheid kunnen bieden. Het aanbod is daarnaast ook belangrijk, de methodiek die zorgt dat leerlingen iets aangeboden krijgen. De combinatie van Methode B. (Verschuieren, 2011), het AAP, de andere reguliere aanpakken en werkvormen zijn helpend zodat ZML leerlingen in de leeftijd van 9 t/m 12 jaar met uitstroomperspectief begeleid wonen en werken in staat zijn om op een goede manier voor zichzelf op te komen in de klas.

ZML leerlingen zijn leerbaar, als er rekening gehouden wordt met de manier waarop zij leren. Hierbij denkend aan het drieslagleren en daarnaast blijft het conditioneren van het geleerde belangrijk. Hierna kan pas de transfer naar andere situaties gemaakt worden. De ene leerling lukt dit wel en de andere niet.

5.2 Discussie

Hoewel tijdens dit onderzoek aandacht is besteed aan betrouwbaarheid en validiteit dienen er toch enkele discussiepunten benoemd te worden ten aanzien van het antwoord op de onderzoeksvraag:

- Leerlingen van de onderzoeksgroep hebben een vooruitgang laten zien op de SCOL SO op het onderdeel 'opkomen voor jezelf' (CED-groep 2010) en op de ZML CED leerlijn 'Sociaal emotionele ontwikkeling' (SLO, 2012).
Leerlingen kunnen ook door andere factoren een groei gemaakt hebben (bijvoorbeeld; medicatieaanpassing, thuissituatie die positief veranderd et cetera).
- AAPen uitdelen aan leerlingen is subjectief. De volwassene moet hier extra aandacht aan besteden en de gehele periode observeren. Door andere omstandigheden in de groep kan soms de focus hier even niet op liggen en kunnen er AAPen gemist zijn.
- De leerlingen kunnen nu maximaal maar één AAP per dag verdienen terwijl sommige leerlingen in meerdere situaties op een dag op een goede manier voor zichzelf opkomen. Zij zouden dan eigenlijk meer AAPen per dag verdienen in plaats van één.
- Leerlingen moeten gemotiveerd zijn om een AAP te willen verdienen of om die transfer te kunnen maken. Er zijn leerlingen die bij dit doel van het AAP bij drieslagleren nog in de fase 'het leren kennen' zitten (Cordang en Damen (2007).
- Er is een periode intensief gewerkt aan weerbaarheid en opkomen voor jezelf. Herhaling is belangrijk. Wordt er de komende periode minder aandacht aan besteed en het geleerde is nog niet beklijfd dan zijn veel leerlingen het geleerde vergeten of passen het niet of minder toe (Došen, 2005).
- De periode van zes weken is te kort om daadwerkelijk conclusies te trekken. Duidelijk is wel dat ZML leerlingen weerbaarder te maken zijn, maar of de transfer gemaakt wordt van het geleerde uit de weerbaarheidslessen naar andere sociale situaties op of buiten school heeft meer tijd nodig om hier achter te komen. Deze periode kan misschien een heel schooljaar zijn.
- Leerlingen hebben met de ene volwassene een betere band dan met de andere volwassene. Bij een enkeling zie je ander gedrag tijdens de reguliere lessen en dit zou ook zo kunnen zijn tijdens de weerbaarheidslessen.

5.3 Aanbevelingen

Dit onderzoek heeft positieve resultaten opgeleverd voor de leerlingen, maar ook voor de leerkrachten en de rest van het team. Enkele aanbevelingen die meegenomen kunnen worden voor een vervolgonderzoek of actieplan:

- Het is wenselijk dat een AAP doel voor een langere periode ingezet gaat worden (drie maanden tot een half jaar).
- Het wenselijk is dat er tijd wordt vrijgemaakt in het rooster (1 a 2 uur in de week) en dat er op jonge leeftijd (onderbouw) al begonnen gaat worden met werken aan weerbaarheid.
- Indien collega's zich niet op hun gemak en zeker voelen om weerbaarheidslessen zelf te geven is het wenselijk dat zij een passende cursus gaan volgen rondom weerbaarheid zoals 'Rots en Water' van Ykema (2013)).
- Het is wenselijk dat er overwogen wordt of lessen in kleinere groepen gegeven kunnen worden. Voelen leerlingen zich dan veiliger en kan er dan specifieker op een onderwerp ingegaan worden? In kleinere groepen kan er beter naar de onderwijsbehoeften van leerlingen gekeken worden (Meersbergen, 2012).
- Het is wenselijk om ouders/verzorgers te betrekken bij het gehele proces rondom weerbaarheid (ecologisch model van Meersbergen (2012) toepassen). ZML-leerlingen hebben moeite met het toepassen van het geleerde in een andere situatie of omgeving en het vasthouden van het geleerde gedurende de tijd (het generaliseren). Om de interventies te laten slagen en het geleerde te laten generaliseren is het betrekken van de ouders/verzorgers en de omgeving van belang (Zoon, 2013). Het is belangrijk om daarnaast nog meer gebruik te maken van de compenserende factoren van de leerlingen zoals Schuman (2009) dit beschrijft.
- Het is wenselijk om praktijkcasussen na te bootsen tijdens de weerbaarheidslessen zodat je bij de beleefingswereld van de leerlingen blijft en de transfer van het geleerde naar 'echt gebeurde' situaties kunt maken. Het inzetten van foto en film is daarbij helpend.

Nadat alle aanbevelingen overwogen zijn dient er te worden bekeken of een nieuw actieonderzoek gestart kan worden. Daarbij is belangrijk dat er goed geëvalueerd wordt in het team en gegevens op een eenduidige manier vastgelegd gaan worden.

Er zijn al aanbevelingen bekeken en vervolgstappen genomen met het ZML team tijdens het herschrijven van dit onderzoeksverslag. Op 22 juni 2017 zijn tijdens een unit ZML overleg de resultaten en aanbevelingen van dit onderzoek gepresenteerd en besproken. In schooljaar 2017-2018 wordt er bij het maken van het lesrooster tijd ingeroosterd voor het werken aan weerbaarheid.

Daarnaast wordt er in het komende schooljaar ook bekeken op welke manier het werken aan weerbaarheid/sociaal emotionele ontwikkeling vormgegeven gaat worden bij alle leeftijden ZML zodat er een doorgaande lijn op deze leerlijn in zit. Dit ook in combinatie met de ZML CED leerlijn 'Sociaal emotionele ontwikkeling' (SLO, 2012). Dit onderdeel wordt opgenomen in het jaarplan. Om dit onderdeel in het jaarplan uit te voeren is een tweede cyclus nodig van dit actieonderzoek voor een periode van een zes maanden tot een heel schooljaar.

Daarnaast is de inbreng en samenwerking met ouders/verzorgers van leerlingen nodig bij dit proces. Belangrijk daarbij is om samen te blijven kijken naar wat de leerling en de groep nodig heeft (Meersbergen, 2012). Daardoor kunnen deze leerlingen in de toekomst beter meedraaien in de maatschappij en ook een eigen rol vervullen in deze maatschappij.

Het durven voor jezelf opkomen en weerbaar zijn is belangrijk als je in de toekomst bijvoorbeeld een werkstage gaat lopen.

Voor het gehele team SO van de TCV wordt dit onderzoek in schooljaar 2017-2018 tijdens een vergadering ook gepresenteerd. Daarna wordt er bekeken of binnen expertise gedrag deze manier van werken aan weerbaarheid ook past en uitvoerbaar is bij deze doelgroep.

6 *Evaluatie en reflectie*

In dit hoofdstuk komt mijn reflectie aan bod, gekoppeld aan de basisdimensies en de competenties van de Master SEN. Ik reflecteer op mijn praktijkgericht onderzoek en omschrijf wat de verkregen kennis/theorie van deze onderzoeksvraag voor mij als leerkracht op heeft geleverd (Klabbers & Boosten, 2013).

6.1. *Beschrijvende reflectie*

Om te komen tot dit praktijkgericht onderzoek zijn er verschillende onderwerpen de revue gepasseerd. Dit onder andere omdat ik langstudeerder ben en ik in de afgelopen jaren in verschillende ZML groepen heb gewerkt die anders waren van samenstelling van uitstroomperspectief.

Om bij de kern van het probleem te komen zijn gesprekken gevoerd met collega's, critical friends en de studiebegeleider. Met het aanpassen en verbeteren van de eerste hoofdstukken is het probleem specifieker in beeld gebracht (competentie samenwerken met collega's, reflectie en ontwikkeling).

De focus binnen deze toets is de onderzoekende houding (B.2.3). Wat wil ik oplossen in de praktijk en waarom? Kan ik dit ook onderbouwen? Door de inzichten die ik heb opgedaan over (het leren van ZML leerlingen tijdens de gevolgde modules en gemaakte toetsen ben ik beter aan gaan sluiten bij de onderwijsbehoeften van leerlingen (Meersbergen, 2012). Dit heeft mij ook geholpen bij het voorbereiden van het uitvoerende gedeelte van dit onderzoek (B1, B.2.1).

6.2 *Technische reflectie*

Door het uitvoeren van het onderzoek heb ik leren werken met verschillende onderzoeksmethoden. Door het vastleggen van gegevens in observaties, logboeken, werkplannen en in metingen hield ik overzicht om dit onderzoek uit te voeren in de praktijk (B1, B.2.2 en B.2.3). Doordat ik met andere collega's samen dit onderzoek heb uitgevoerd was veel overleg nodig en moesten doelen helder zijn. Observaties tijdens lessen zijn nu open gedaan, terwijl het achteraf misschien handiger geweest was om op bepaalde punten te letten. In de onderwijspraktijk was niet voldoende ervaring met het geven van weerbaarheidslessen om specifieke observatiepunten vast te stellen.

6.2. *Biologische reflectie*

Het was niet zeker dat een aangepaste weerbaarheidsmethode in combinatie met andere reguliere aanpakken en werkvormen aansloot bij deze doelgroep. Door dit onderzoek weet ik dat het kan, maar dat er nog veel aanpassingen moeten gebeuren voor de sleutel tot succes (vakinhoudelijk en didactisch competent in de omgang met leerlingen).

Dit zijn onder andere; tijd ervoor vrij maken met de gehele unit ZML in het lesrooster. Het spijtige is dat als er iets bijkomt in het lesrooster er ergens ook iets af moet. Volgend schooljaar krijgen we op de gehele Talentencampus het vijf gelijke dagen model qua schooltijden. Het lesrooster wordt aangepast en er is mogelijk ruimte in dit lesrooster om meer aandacht te besteden aan de sociaal emotionele ontwikkeling en dan met name het werken aan weerbaarheid.

De essentie waarom aandacht besteedt moet worden aan weerbaarheid kan ik nu onderbouwen door verkregen kennis van dit onderzoek en de gelezen theorie. Het praktisch inrichten van lessen binnen onze school staat ook onder de aandacht bij het ZML team (competent in reflectie en ontwikkeling).

6.4. Kritische reflectie

Tijdens de uitvoering van het praktijkgericht onderzoek in de groep realiseerde ik mij na twee weken dat zes weken uitvoeren wel kort was. Herhaling van oefeningen is nodig bij ZML leerlingen. Hiervan was ik mijzelf bij de planning van lessen van bewust, maar na twee lessen uitgevoerd te hebben, heb ik die planning al moeten bijstellen. Ik werd even teruggefloten dat als zaken niet beklijven ik niet verder kan (A2, A3, organisatorisch competent).

Kritisch blijven kijken naar het aanbod dat aansluit bij de onderwijsbehoeften van de leerlingen is belangrijk (Meersbergen, 2012) (interpersoonlijk competent). Collega's waren ook kritisch en deelden dezelfde mening (competent in samenwerken met collega's).

6.5 Meta reflectie

De afgelopen maanden heb ik mij gerealiseerd dat dit praktijkgericht onderzoek een groeiend document is tot op het laatste moment. Door alle stappen van dit actieonderzoek door te nemen ben ik bewust geworden van dit leerproces om tot een kloppend PGO te komen. Het heeft veel tijd en energie van mij gevraagd omdat ik het lastig vond en bleef 'zwemmen'. Hierdoor kon er niets afgestreept worden dat af was. Zaken bleven veranderen waardoor er aanpassingen gedaan moesten worden (B2).

Bij de start van het herschrijven van dit onderzoeksverslag heb ik op de eerste plek letterlijk afstand genomen. Na enkele weken heb ik het gehele onderzoek nogmaals gelezen en de gekregen feedback verwerkt in dit onderzoeksverslag. Het laten rusten en daarna opnieuw lezen van het document heeft mij geholpen om de kern van een alinea beter op papier te zetten. De gekregen feedback van collega's, critical friends en studiebegeleider hebben mij de energie gegeven om dit onderzoeksverslag te herschrijven.

7 Bijlagen

7.1 Literatuur

De Belie, E., & Van Hove, G. (2003). *Kwetsbaarheid en veerkracht van mensen met een verstandelijke beperking. Tijdschrift voor orthopedagogiek, kinderpsychiatrie en klinische kinderpsychologie*, 28, 2H17.

CED-Groep, (2010). Sociale Competentie Observatie Lijst voor Speciaal Onderwijs (SCOL SO) Geraadpleegd op 3 november 2016, van <https://www.scol.nl/so/?main=watisscol>

Cordang, L.H. & Damen, M. (2007, december). *Het leren van zml, op je hurken in de klas*. Enschede: Stichting leerplanontwikkeling (SLO).

Došen, A. (2005). *Psychische stoornissen, gedragsproblemen en verstandelijke handicap*. Meppel: Boom.

Dijkstra, F (2006). *Wat is weerbaarheid?* Geraadpleegd op 10 februari 2017, van <http://www.weerbaarheidstrainingen.nl/index.php?knop=weerbaarheid&volgorde=1&menu=1>

Meersbergen, E. v. (2012). *Handelingsgericht werken in het passend onderwijs. Achtergronden, aanpak en hulpmiddelen*. Utrecht: Perspectief Uitgevers.

Ministerie OCW, (2014). *Passend onderwijs, over passend onderwijs in het kort*. Geraadpleegd op 9 februari 2017 van <https://www.passendonderwijs.nl/over-passend-onderwijs/in-het-kort/>

Neijmeijer, L., Moerdijk, L., Veneberg, G. & Muusse, C. (2010). *Licht verstandelijk gehandicapten in de GGZ, een verkennend onderzoek*. Utrecht: Trimbos instituut.

Klabbers, W. & Boosten, A. (2013). *Een reflectieve-onderzoekende houding: een model voor reflectie als mogelijk hulpmiddel?* *Nieuw Meesterschap*, 3 (2), 29-33. Apeldoorn/Antwerpen: Garant

Lange, R. d., Schuman, H., & Montesano Montessori, N. (2012). *Praktijkgericht onderzoek voor reflectieve professionals*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.

Ponte, P. (2006). *Onderwijs van eigen makelij: Procesboek actieonderzoek in scholen en opleidingen* (3e druk ed.). Baarn: Nelissen.

Lemov, D. (2015). *Teach like a Champion, aanvulling ZML*. Rotterdam: CED groep.

Schuman, H. (2009). *The transition to adulthood - A shared responsibility. The education of visually impaired teenagers with learning difficulties and their exclusion from mainstream schools*. Saarbrücken: VDM Verlag.

SLO, (2012). ZML SO leerlijnen zml so. Geraadpleegd op 1 februari 2017, van <http://www.leerlijnen.cedgroep.nl/zml-so.aspx>

Stevens, L. (2002). *Zin in leren*. Garant.

Ten Wolde, A.C., Le Grand, B., Slagter, J., & Storm, M. (2006). *Vaardig en Veilig: Behandeling van sterk gedragsgestoorde licht verstandelijk gehandicapte mensen met risicovol gedrag. Kenmerken van de doelgroep, consequenties voor behandeling en de uitwerking hiervan in gespecialiseerde behandelprogramma's*. Boschoord: Hoeve Boschoord.

Van Dijk, A., & Nagelkerke, A. (2008). *Een keten van zorg*. Visiedocument psychiatrische afdeling licht verstandelijk gehandicapten.

Van Schaick, L.H. (2012). *Weerbaarheidstraining voor mensen met een verstandelijke beperking. Een onderzoek naar de invloed van verschillende factoren op de intentie van cliënten van NOVO om aan de weerbaarheidstraining van NOVO deel te nemen*. Augustus, 2012. Scriptie Master RUG opleiding.

Verschueren, B. (2011). *Methode B. Weerbaarheid, prikkelregulering, keuzes maken*. Drukkerij Hub. Tonnaers BV.

Vugt- de Groot, B. (2009). *Werken met ontwikkelingsleeftijden, afstemmen op mensen met een verstandelijke beperking*. Amsterdam: Uitgeverij Boom Nelissen.

Ykema, F. (2013). *Werkboek Rots en Water: een psychofysieke training*. Amsterdam: SWP.

Zoon, M. (2013). Wat werkt bij jeugdigen met een licht verstandelijke beperking? Geraadpleegd op http://www.nji.nl/nl/Watwerkt_LVB.pdf

<https://www.mensenrechten.nl/beperking/>

<https://scol.roviconline.nl/login>

www.parnassys.net

7.2 Werkplan en tijdpad

Dit onderzoek is een actieonderzoek. Het cyclisch model van Schuman (2009) gebruik ik hierbij.

Wanneer	Stappen Schuman	Doel	Acties	Data verzamelen	Deelnemers
September t/m oktober 2016	Start eerste cyclus: 1. Formuleren van het probleem	Kennis verwerken Actieplan formuleren ten behoeve van de onderzoeksvraag Ethisch verantwoorden	Theoretische onderbouwing van onderzoeksvraag Onderzoeksvoorstel 2015-2016 herschrijven naar PGO (H 1,2,3)	Theoretisch kader Verder actieplan uitzetten	Onderzoeker Onderzoeker Onderzoeker en team
November 2016 t/m januari 2017	2. Data verzamelen	Kennis verwerken Beeldvorming van de startsituatie respondenten weerbaarheid Kennis verwerken	Literatuurstudie verder verdiepen (theoretisch kader) ZML leerling en weerbaarheid Uitvoeren 0-meting SCOL. Methode B. (Verschuieren, 2011) verkennen en verdiepen	Literatuurstudie SCOL invullen najaar 2016 Uitvoerend gedeelte PGO	Onderzoeker Onderzoeker Onderzoeker
Januari t/m maart 2017	3. Analyse van de data	Beeldvorming van de startsituatie respondenten weerbaarheid Kennis verwerken	Uitvoeren 0-meting ZML CED leerlijn ' Sociaal emotionele ontwikkeling'. Methode B. (Verschuieren, 2011) verkennen en verdiepen met collega's	Invullen leerlijn ZML CED. Lessen voorbereiden	Onderzoeker Onderzoek en collega's
Maart/april 2017	4. Beoordelen van de data	Reflecteren Uitvoeren onderzoek (duur 6 weken)	Beoordelen beginsituatie. AAP doel uitzoeken. Lessencyclus verder uitwerken. Uitvoeren weerbaarheidslessen (2 keer per week een uur, start met de AAP)	 Observaties lessen	Onderzoeker en collega's Onderzoek en collega's
Maart/april 2017	5. Actieplan	Evalueren en reflecteren tijdens het uitvoerende gedeelte van het onderzoek (bekijken evaluaties leerlingen en gesprekken met collega's)	Wat is eruit gekomen? Wat is mijn mening en wat zegt de theorie erover? Opstellen van een actieplan dat tot verbetering moet leiden.	Evalueren en reflecteren (wat zijn de uitkomsten).	Onderzoeker en collega's en ZML leerlingen (deelnemers)

April t/m juni 2017	6. Verbeteracties: Start tweede cyclus. 1. Herdefiniëring van het probleem 2. Data verzamelen: 3. Analyse van de data: 4. Beoordelen van de data 5. Actieplan 6. Verbeteracties	Verder met uitvoeren onderzoek (lessen al anders geven indien nodig)	Wat gaat goed? Wat nemen we mee en wat niet? Wat moeten we bijstellen? Wat werkt wel?	Observaties en gespreken.	Onderzoeker, respondenten en collega's
April t/m juni 2017	Data, bevindingen en conclusies verwerken in het onderzoeksverslag	Antwoorden op onderzoeksvraag en deelvragen formuleren en afronden van het onderzoek	Verwerking H 4,5,6,7 Vragenlijsten in laten vullen door	Onderzoeksverslag	Onderzoeker Onderzoeker en collega's.
Juni t/m augustus 2017			Herschrijven onderzoeksverslag.	Onderzoeksverslag en gesprekken	Onderzoeker, collega's, studiebegeleider, critical friends

7.3 Logboek

Logboek van de uitvoering van het praktijkgericht onderzoek.

Wanneer	Wat	Wie
14 april 2017	Bespreken welke AAP en lessen samen voorbereiden.	Onderzoeker, duo-collega en collega.
20 april 2017	AAP doel uitwerken en lessen verder samen voorbereiden/uitwerken.	Onderzoeker, duo-collega en collega.
1 mei 2017	Uitleggen nieuwe AAP aan leerlingen.	Duo-collega en leerlingen.
	Kort les 1 doorspreken ter voorbereiding.	Onderzoeker en collega.
2 mei 2017	Les 1: Methode B. Les 1 Houding, oefening 1.1, 1.2, 1.3, 1.4.	Leerlingen, duo-collega en collega.
	AAP gedurende de dag uitdelen indien behaald en bespreken met leerling individueel en terugkoppeling in de groep.	Duo-collega en leerlingen.
3 mei 2017	Les 2: Methode B. Les 1 Houding, oefening 1.1, 1.2, 1.3, 1.4 herhaling. Omduwen (ogen dicht).	Leerlingen, duo-collega en collega.
	AAP gedurende de dag uitdelen indien behaald en bespreken met leerling individueel en terugkoppeling in de groep.	Duo-collega en leerlingen.
	Overleg over de lessen en het AAP? Wat zijn de bevindingen en hoe nu verder? Vastleggen/uitwerken lesuitwerkingen en observaties.	Onderzoeker, duo-collega en collega.
8 mei 2017	AAP gedurende de dag uitdelen indien behaald en bespreken met leerling individueel en terugkoppeling in de groep.	Duo-collega en leerlingen.
9 mei 2017	Les 3: Methode B. Les 1 Houding, oefening 1.1, 1.2, 1.3, 1.4 herhaling. 1.5 en voorbereiding 1.6.	Leerlingen, duo-collega en collega.
	AAP gedurende de dag uitdelen indien behaald en bespreken met leerling individueel en terugkoppeling in de groep.	Duo-collega en leerlingen.
10 mei 2017	AAP gedurende de dag uitdelen indien behaald en bespreken met leerling individueel en terugkoppeling in de groep.	Duo-collega en leerlingen.
11 mei 2017	Les 4: Methode B. Les 1 Houding, oefening 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.5, 1.6 herhaling.	Leerlingen, onderzoeker en collega.
	AAP gedurende de dag uitdelen indien behaald en bespreken met leerling individueel en terugkoppeling in de groep.	Onderzoeker en leerlingen.
	Overleg over de lessen en het AAP? Wat zijn de bevindingen en hoe nu verder? Vastleggen/uitwerken lesuitwerkingen en observaties.	Onderzoek en collega.
12 mei 2017	AAP gedurende de dag uitdelen indien behaald en bespreken met leerling individueel en terugkoppeling in de groep.	Onderzoeker en leerlingen.
15 mei 2017	AAP gedurende de dag uitdelen indien behaald en bespreken met leerling individueel en terugkoppeling in de groep.	Duo-collega en leerlingen.
16 mei 2017	Les 5: Methode B. Les 1 Houding, oefening 1.6, 1.8	Leerlingen, duo-collega en collega.
	AAP gedurende de dag uitdelen indien	Duo-collega en leerlingen.

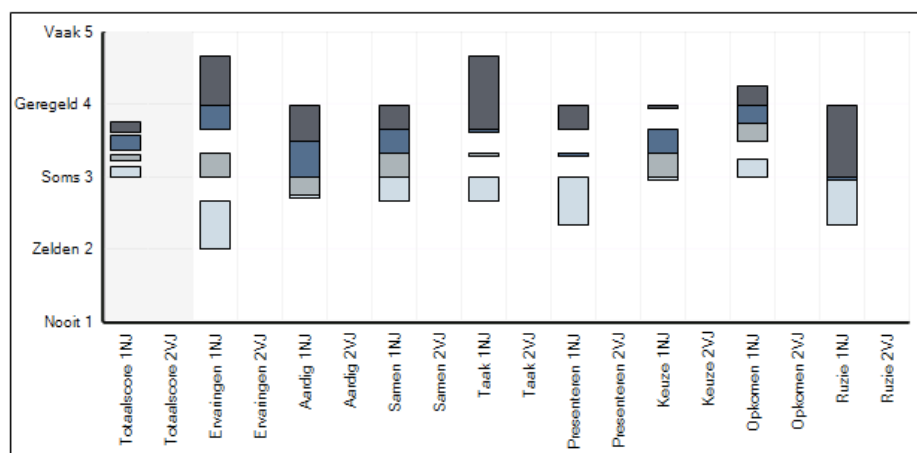
	behaald en bespreken met leerling individueel en terugkoppeling in de groep.	
17 mei 2017	AAP gedurende de dag uitdelen indien behaald en bespreken met leerling individueel en terugkoppeling in de groep.	Duo-collega en leerlingen.
18 mei 2017	Les 6: Methode B. Les 1 Houding, oefening 1.9. Daarnaast vrije keuze 1.8 herhaling.	Leerlingen, Onderzoeker en collega.
	AAP gedurende de dag uitdelen indien behaald en bespreken met leerling individueel en terugkoppeling in de groep.	Onderzoeker en leerlingen.
	Overleg over de lessen en het AAP? Wat zijn de bevindingen en hoe nu verder? Vastleggen/uitwerken lesuitwerkingen en observaties.	Onderzoeker en collega.
19 mei 2017	AAP gedurende de dag uitdelen indien behaald en bespreken met leerling individueel en terugkoppeling in de groep.	Onderzoeker en leerlingen.
22 mei 2017	AAP gedurende de dag uitdelen indien behaald en bespreken met leerling individueel en terugkoppeling in de groep.	Duo-collega en leerlingen.
23 mei 2017	Les 7: Methode B. Les 1 Houding, oefening 1.10, 1.11	Leerlingen, duo-collega en collega.
	AAP gedurende de dag uitdelen indien behaald en bespreken met leerling individueel en terugkoppeling in de groep.	Duo-collega en leerlingen.
24 mei 2017	Les 8: Methode B. Les 1 Houding, oefening sterk staan herhaling. 1.12, 1.10 en 1.15.	Leerlingen, Onderzoeker en collega.
	AAP gedurende de dag uitdelen indien behaald en bespreken met leerling individueel en terugkoppeling in de groep.	Onderzoeker en leerlingen.
	Overleg over de lessen en het AAP? Wat zijn de bevindingen en hoe nu verder? Vastleggen/uitwerken lesuitwerkingen en observaties.	Onderzoeker en collega.
29 mei 2017	AAP gedurende de dag uitdelen indien behaald en bespreken met leerling individueel en terugkoppeling in de groep.	Duo-collega en leerlingen.
30 mei 2017	Les 9: Methode B. Les 1 Houding, oefening herhalen sterk staan, kussen schoppen, over de streep en 1.13.	Leerlingen, duo-collega en collega.
	AAP gedurende de dag uitdelen indien behaald en bespreken met leerling individueel en terugkoppeling in de groep.	Duo-collega en leerlingen.
31 mei 2017	AAP gedurende de dag uitdelen indien behaald en bespreken met leerling individueel en terugkoppeling in de groep.	Duo-collega en leerlingen.
1 juni 2017	Les 10: Methode B. Les 2 Ogen, oefening 2.1, 2.2 en eigen oefening 'nee zeggen met reden'.	Leerlingen, Onderzoeker en collega.
	AAP gedurende de dag uitdelen indien behaald en bespreken met leerling individueel en terugkoppeling in de groep.	Onderzoeker en leerlingen.
2 juni 2017	AAP gedurende de dag uitdelen indien behaald en bespreken met leerling individueel en terugkoppeling in de groep.	Onderzoeker en leerlingen.

	Overleg over de lessen en het AAP? Wat zijn de bevindingen en hoe nu verder? Vastleggen/uitwerken lesuitwerkingen en observaties.	Onderzoeker en collega.
6 juni 2017	Les 11: Methode B. Les 2 Ogen, oefening 2.2 herhaling, 2.3 en eigen oefening met emotie een boodschap vertellen.	Leerlingen, duo-collega en collega.
	AAP gedurende de dag uitdelen indien behaald en bespreken met leerling individueel en terugkoppeling in de groep.	Duo-collega en leerlingen.
7 juni 2017	AAP gedurende de dag uitdelen indien behaald en bespreken met leerling individueel en terugkoppeling in de groep.	Duo-collega en leerlingen.
8 juni 2017	Les 12: Methode B. Les 2 Ogen, oefening 2.4, 2.5.	Leerlingen, Onderzoeker en collega.
	AAP gedurende de dag uitdelen indien behaald en bespreken met leerling individueel en terugkoppeling in de groep.	Onderzoeker en leerlingen.
	Overleg over de lessen en het AAP? Wat zijn de bevindingen en hoe nu verder? Vastleggen/uitwerken lesuitwerkingen en observaties. Gaan we verder met lessen na dit onderzoek tot sowieso de zomervakantie?	Onderzoeker en collega.
9 juni 2017	AAP gedurende de dag uitdelen indien behaald en bespreken met leerling individueel en terugkoppeling in de groep.	Onderzoeker en leerlingen.
Juni 2017	Invullen SCOL SO en leerlijn 'Sociaal emotionele ontwikkeling'.	Onderzoeker en duo-collega.

7.4 Resultaten 0-meting SCOL SO

Groepsoverzicht: Verdeling per categorie

Schooljaar: 2016-2017

Legenda:

■ Hoogste 25%

■ Bovengemiddelde 25%

■ Ondergemiddelde 25%

■ Laagste 25%

■ Hoogste 25%

■ Bovengemiddelde 25%

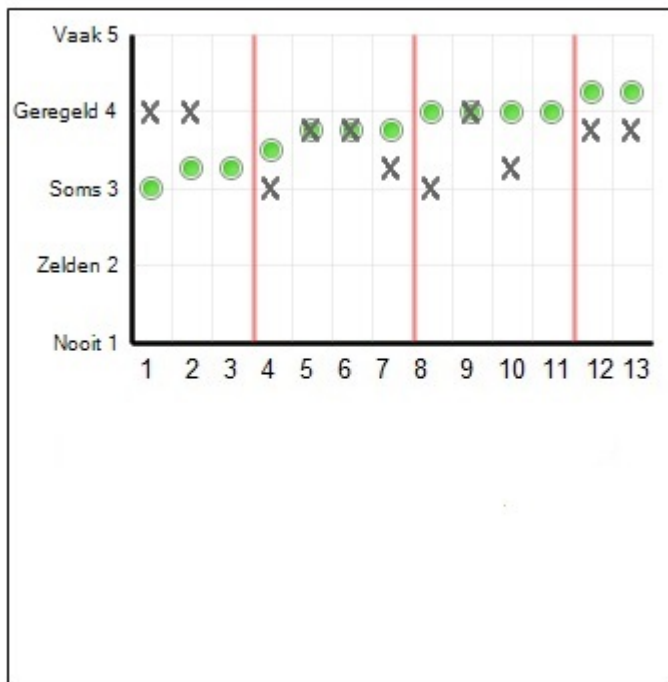
■ Ondergemiddelde 25%

■ Laagste 25%

Figuur 6: SCOL meting najaar 2016 onderzoeksgroep

Bron: <https://scol.rovictonline.nl/login>

Groepsoverzicht

Aantal leerlingen in de groep: 13
 Range van de groep : 3,00 - 4,25
 Score onderste grensscore: 3,25
 Score mediaan : 3,75
 Score bovenste grensscore: 4,00

Figuur 7: SCOL meting najaar 2016 onderzoeksgroep onderdeel 'opkomen voor jezelf'.
 Bron: <https://scol.rovictonline.nl/login>

7.5 Resultaten 0-meting ZML CED leerlijn

Leerroute en DL	Arb / 59	D3+ / 49	Arb / 49	D3+ / 49	D3+ / 49	Arb / 49	D3+ / 39	D3+ / 49	D3+ / 39	D3+ / 69	D3+ / 59	D3+ / 49	D3+ / 59
1.1. Jezelf presenteren													
Maakt oogcontact als hij een ander iets vertelt.	5	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Kijkt een ander aan als hij diegene bedankt.	5	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Doet een voorstel aan een medeleerling voor een gezamenlijke activiteit.	6	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Durft zichzelf te laten zien in een bekende situatie (komt zeker de klas inlopen, kijkt niet weg).	6	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Stelt zichzelf voor in een bekende omgeving (ik ben Wouter Smit/ geeft een hand, maakt oogcontact).	6	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Oppert een idee aan medeleerlingen (zullen we dit spel doen, het gaat zo).	7	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Benoemt dingen waarvan hij vindt dat hij ze goed kan.	7	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Stelt zichzelf netjes voor in een onbekende omgeving (andere klas).	7	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Neemt beleefd afscheid van anderen door te groeten en/of een hand te geven (is niet zomaar verdwenen).	7	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Legt een ander uit waarom hij 'nee' zegt (met oogcontact).	8	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Benoemt een goede eigenschap van zichzelf (kan goed voetballen, vrolijk).	8	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Benoemt een goede eigenschap van een ander.	8	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Oppert een idee aan onbekenden (leerlingen uit andere klas).	9	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Durft zichzelf te laten zien in een onbekende situatie (loopt zeker een winkel in, kijkt caissière aan).	9	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Stelt zich voor aan een groep (onbekende) mensen.	9	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
5.1. Opkomen voor jezelf													
Laat niet zomaar een voorwerp van zich afpakken.	1	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Gaat in tegen een verzoek van een ander (heeft een eigen wil).	2	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Zegt 'nee' tegen een zeer onredelijk verzoek, ook na aandringen.	3	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Zegt het tegen een ander als die iets doet wat hij niet leuk vindt (niet doen, mag niet).	3	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Zegt tegen een ander dat hij iets van hem wil hebben (Tim suiker).	3	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Vertelt of hij een activiteit alleen of samen wil doen en met wie als de begeleider hiernaar vraagt.	4	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Vertelt of hij een activiteit alleen of samen wil doen en met wie.	5	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Zegt het als hij wordt overgeslagen of als iets dat beloofd is vergeten wordt.	6	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Komt voor zijn mening uit in een één op één gesprek zonder een reden te geven.	7	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Zegt het de ander als diegene onaardig doet.	7	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Vertelt de reden als hij een voorstel van een ander afslaat.	8	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Benoemt dat hij iets per ongeluk heeft gedaan.	8	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Komt voor zichzelf op wanneer hij onjuist behandeld wordt.	9	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Geeft een motivatie voor zijn mening in een één op één gesprek.	9	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Zegt dat hij het eens/ niet eens is met de mening van een ander in groepsverband zonder motivatie.	10	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Herkent of een ander iets expres of per ongeluk heeft gedaan.	11	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Geeft in een één op één gesprek een afwijkende mening.	12	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Spreekt een collega er op aan als deze zich niet aan de afspraak houdt zonder ruzie te maken.	12	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
9.2. Omgaan met conflicten													
Beheerst zich als hij boos is wanneer dit van hem gevraagd wordt.	3	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Benoemt waarom hij een ander geen pijn mag doen.	4	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Laat non-verbaal merken dat ruzie voorbij is (hand geven, lachen, aankijken).	4	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Biedt zijn excuses aan wanneer dit gevraagd wordt (met oogcontact).	5	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Luistert naar een ander als die zijn excuses aanbiedt.	5	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Uit zijn boosheid zonder anderen fysiek pijn te doen.	5	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Geeft verbaal aan dat de ruzie voorbij is (sorry, over?, vrienden?).	5	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Biedt zijn excuses aan (met oogcontact) en past zijn gedrag daarna aan.	6	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Vertelt waarom hij boos is op een ander.	6	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Aanvaardt excuses van een ander.	6	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Benoemt manieren om rustig te blijven als hij boos is (diep ademhalen, weglopen).	6	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Vertelt waarom een ander boos op hem is bij het vertonen van ongewenst gedrag.	7	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Vertoont spijt en maakt het goed met een ander.	7	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Laat een ander uitpraten bij het oplossen van een ruzie.	7	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Vertelt na een ruzie waarom hij iets heeft gedaan.	7	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Weet welke gedragingen bij anderen boze reacties oproepen.	8	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Corrigeert zijn gedrag als hij weet dat hij ongewenst gedrag vertoont (houdt op met mopperen).	8	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Gaat bij een ruzie in op wat de ander zegt.	8	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Verzint een oplossing bij ruzie.	8	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Benoemt de oorzaak en het gevolg van eigen (agressief) gedrag.	9	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

Figuur 8: Beginsituatie ZML CED leerlijn 'sociaal emotionele ontwikkeling' op de aspecten: jezelf presenteren, opkomen voor jezelf en omgaan met conflicten.

Bron: Gehaald uit het leerlingenvolgsysteem www.parnassys.net

Toelichting:

Aan de linkerkant staan de doelen, daarnaast het CED niveau. In de bovenste kolom is de leerroute weergegeven (ontwikkelingsperspectief per leerling en de didactische leeftijd.

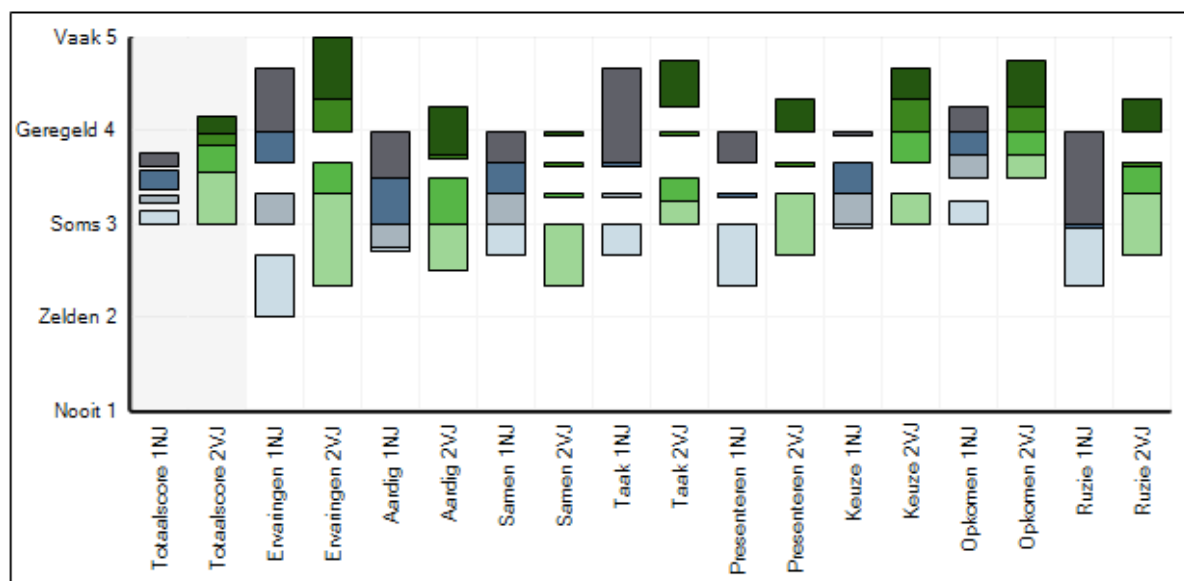
De legenda van de kleuren: groen is behaald doel, oranje doel nog te behalen dit schooljaar en het blauwe doel staat gepland voor de komende 20 weken waarin na 10 weken een tussenevaluatie plaatsvindt.

7.6 Resultaten 2^e meting SCOL SO

Groepsoverzicht: Verdeling per categorie

Schooljaar: 2016-2017

Legenda:

■ Hoogste 25%

■ Bovengemiddelde 25%

■ Ondergemiddelde 25%

■ Laagste 25%

■ Hoogste 25%

■ Bovengemiddelde 25%

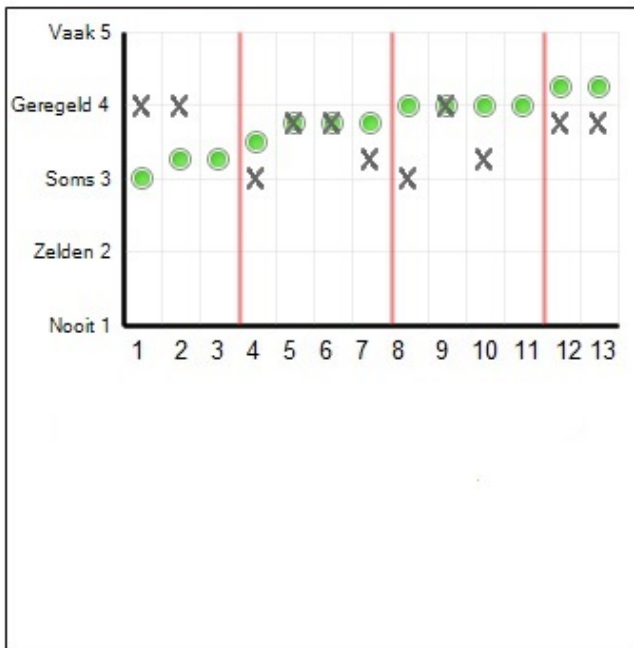
■ Ondergemiddelde 25%

■ Laagste 25%

Figuur 12: SCOL meting voorjaar 2017 onderzoeksgroep

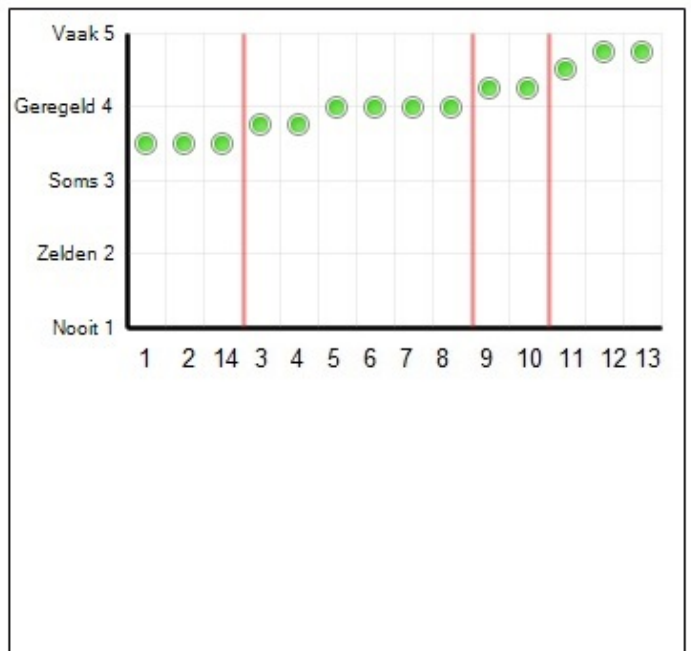
Bron: <https://scol.rovictonline.nl/login>

Groepsoverzicht

Aantal leerlingen in de groep: 13
 Range van de groep : 3,00 - 4,25
 Score onderste grensscore: 3,25
 Score mediaan : 3,75
 Score bovenste grensscore: 4,00

Groepsoverzicht

Aantal leerlingen in de groep: 14
 Range van de groep : 3,50 - 4,75
 Score onderste grensscore: 3,50
 Score mediaan : 4,00
 Score bovenste grensscore: 4,25

Figuur 13: (linker afbeelding): SCOL meting najaar 2016 onderzoeksgroep onderdeel 'opkomen voor jezelf'.

Figuur 14: (rechter afbeelding): SCOL meting voorjaar 2017 onderzoeksgroep onderdeel 'opkomen voor jezelf'.

Bron: <https://scol.rovictonline.nl/login>

7.7 Resultaten 2^e meting ZML CED leerlijn

Leerroute en DL		Arb / 60	D3+ / 50	Arb / 50	D3+ / 50	D3+ / 50	Arb / 50	D3+ / 40	D3+ / 50	D3+ / 40	D3+ / 70	D3+ / 60	D3+ / 50	D3+ / 60
1.1. Jezelf presenteren														
Maakt oogcontact als hij een ander iets vertelt.	5	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Kijkt een ander aan als hij diegene bedankt.	5	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Doet een voorstel aan een medeleerling voor een gezamenlijke activiteit.	6	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Durft zichzelf te laten zien in een bekende situatie (komt zeker de klas inlopen, kijkt niet weg).	6	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Stelt zichzelf voor in een bekende omgeving (ik ben Wouter Smit/ geeft een hand, maakt oogcontact).	6	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Oppert een idee aan medeleerlingen (zullen we dit spel doen, het gaat zo).	7	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Benoemt dingen waarvan hij vindt dat hij ze goed kan.	7	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Stelt zichzelf netjes voor in een onbekende omgeving (andere klas).	7	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Neemt beleefd afscheid van anderen door te groeten en/of een hand te geven (is niet zomaar verdwenen).	7	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Legt een ander uit waarom hij 'nee' zegt (met oogcontact).	8	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Benoemt een goede eigenschap van zichzelf (kan goed voetballen, vrolijk).	8	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Benoemt een goede eigenschap van een ander.	8	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Oppert een idee aan onbekenden (leerlingen uit andere klas).	9	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Durft zichzelf te laten zien in een onbekende situatie (loopt zeker een winkel in, kijkt caissière aan).	9	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Stelt zich voor aan een groep (onbekende) mensen.	9	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

Figuur 15: Situatie juni 2017 na afronding onderzoek op de ZML CED leerlijn 'sociaal emotionele ontwikkeling' op de aspecten; jezelf presenteren, opkomen voor jezelf en omgaan met conflicten.

Bron: Gehaald uit het leerlingenvolgsysteem www.parnassys.net

Leerroute en DL		Arb / 60	D3+ / 50	Arb / 50	D3+ / 50	D3+ / 50	D3+ / 50	D3+ / 40	D3+ / 50	D3+ / 40	D3+ / 70	D3+ / 60	D3+ / 50	D3+ / 60
5.1. Opkomen voor jezelf														
Laat niet zomaar een voorwerp van zich afpakken.	1	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Gaat in tegen een verzoek van een ander (heeft een eigen wil).	2	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Zegt 'nee' tegen een zeer onredelijk verzoek, ook na aandringen.	3	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Zegt het tegen een ander als die iets doet wat hij niet leuk vindt (niet doen, mag niet).	3	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Zegt tegen een ander dat hij iets van hem wil hebben (Tim suiker).	3	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Vertelt of hij een activiteit alleen of samen wil doen en met wie als de begeleider hiernaar vraagt.	4	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Vertelt of hij een activiteit alleen of samen wil doen en met wie.	5	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Zegt het als hij wordt overgeslagen of als iets dat beloofd is vergeten wordt.	6	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Komt voor zijn mening uit in een één op één gesprek zonder een reden te geven.	7	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Zegt het de ander als diegene onaardig doet.	7	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Vertelt de reden als hij een voorstel van een ander afslaat.	8	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Benoemt dat hij iets per ongeluk heeft gedaan.	8	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Komt voor zichzelf op wanneer hij onjuist behandeld wordt.	9	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Geeft een motivatie voor zijn mening in een één op één gesprek.	9	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Zegt dat hij het eens/ niet eens is met de mening van een ander in groepsverband zonder motivatie.	10	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Herkent of een ander iets expres of per ongeluk heeft gedaan.	11	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Geeft in een één op één gesprek een afwijkende mening.	12	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Spreekt een collega er op aan als deze zich niet aan de afspraak houdt zonder ruzie te maken.	12	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Vertelt op een rustige manier dat hij onterecht wordt beschuldigd.	13	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Vertelt wat hij voelt als een ander (collega) onaardig doet of hem ten onrechte beschuldigt.	13	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
9.2. Omgaan met conflicten														
Beheerst zich als hij boos is wanneer dit van hem gevraagd wordt.	3	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Benoemt waarom hij een ander geen pijn mag doen.	4	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Laat non-verbaal merken dat ruzie voorbij is (hand geven, lachen, aankijken).	4	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Biedt zijn excuses aan wanneer dit gevraagd wordt (met oogcontact).	5	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Luistert naar een ander als die zijn excuses aanbiedt.	5	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Uit zijn boosheid zonder anderen fysiek pijn te doen.	5	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Geeft verbaal aan dat de ruzie voorbij is (sorry, over?, vrienden?).	5	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Biedt zijn excuses aan (met oogcontact) en past zijn gedrag daarna aan.	6	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Vertelt waarom hij boos is op een ander.	6	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Aanvaardt excuses van een ander.	6	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Benoemt manieren om rustig te blijven als hij boos is (diep ademhalen, wegllopen).	6	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Vertelt waarom een ander boos op hem is bij het vertonen van ongewenst gedrag.	7	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Vertoont spijt en maakt het goed met een ander.	7	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Laat een ander uitpraten bij het oplossen van een ruzie.	7	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Vertelt na een ruzie waarom hij iets heeft gedaan.	7	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Weet welke gedragingen bij anderen boze reacties oproepen.	8	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Corrigeert zijn gedrag als hij weet dat hij ongewenst gedrag vertoont (houdt op met mopperen).	8	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Gaat bij een ruzie in op wat de ander zegt.	8	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Verzint een oplossing bij ruzie.	8	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Benoemt de oorzaak en het gevolg van eigen (agressief) gedrag.	9	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Vermijdt gedragingen die bij anderen boze reacties oproepen.	9	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Benoemt verschillende oorzaken en oplossingen bij ruzie.	9	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Toont begrip voor de gevoelens van een ander bij ruzie.	10	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Vertelt bij navraag welk aandeel hij heeft gehad bij onenigheid.	10	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

Figuur 16: Situatie juni 2017 na afronding onderzoek op de ZML CED leerlijn 'sociaal emotionele ontwikkeling' op de aspecten; jezelf presenteren, opkomen voor jezelf en omgaan met conflicten.
Bron: Gehaald uit het leerlingenvolgsysteem www.parnassys.net

Het overzicht in figuur 15 en 16 kan als volgt gelezen worden;
Aan de linkerkant staan de doelen, daarnaast het CED niveau. In de bovenste kolom is de leerroute weergegeven (ontwikkelingsperspectief per leerling en de didactische leeftijd.
De legenda van de kleuren: groen is behaald doel, oranje doel nog te behalen dit schooljaar en het blauwe doel is het doel dat nog niet behaald is deze periode en wat blijft staan voor de volgende periode in het nieuwe schooljaar.
Sommige doelen die nog blauw staan zijn leerlingen wel in gegroeid (ze konden het eerst met hulp en nu zelfstandig in een bekende context). Het doel is nog niet afgevinkt omdat er nog groei mogelijk is in dit doel. Bijvoorbeeld: zelfstandig in een onbekende context. Het doel blijft daarom blauw in het overzicht.

7.8 Vragenlijsten

Vragenlijst ingevuld door twee collega's die actief mee gedaan hebben met dit praktijkgericht onderzoek. Antwoorden in het blauw is van collega 1 en antwoorden in het rood van collega 2.

Algemene vragen over het werken met ZML leerlingen en weerbaarheid:

1. Hoeveel jaar ben je werkzaam in het ZML onderwijs en in welke functie?

Ik werk 10 jaar binnen het ZML in de functie van onderwijsassistente.

17 jaar als leerkracht.

2. Kun je een of meerdere voorbeeld(en) noemen waarom het belangrijk is om met ZML leerlingen te werken aan weerbaarheid?

Sommige kinderen kunnen niet op een juiste manier duidelijk maken dat ze iets niet fijn vinden. Zeker voor kinderen binnen het speciaal onderwijs is dit heel belangrijk. Zij hebben hier door hun beperking vaak nog meer last van dan andere kinderen.

Kinderen binnen ZML hebben van 'nature' vaak een zwakke weerbaarheid;
Ze zijn een doelgroep die makkelijker geplaagd worden;
Kunnen moeilijk hun grenzen aangeven;
Kunnen vaak moeilijk omgaan met emoties van hunzelf, maar ook van anderen;
Zelfvertrouwen is vaak zwak.
Ze zijn sociaal niet weerbaar / vaardig genoeg.
Wanneer kinderen ingrijpende gebeurtenissen meemaken (verhuizing, scheiding, overlijden) is het ook van belang om dit goed te begeleiden en de kinderen de kans en de ruimte te geven om die gebeurtenis goed te verwerken en een plek te laten geven en het te laten verwerken.

3. Op welke manieren heb je in het verleden aandacht besteed aan weerbaarheid in het ZML onderwijs; (onder andere opkomen voor jezelf)?

Wij hebben eigenlijk nooit echt iets hiermee gedaan. Vroeger toen ik begon met werken binnen het ZML hadden we wel sociale vaardigheden, hierin kwam af en toe iets specifiek van weerbaarheid terug maar niet echt diepgang. Jammer. Verder heb ik zelf de cursus "rots en water" gehad ne probeer ik de kinderen die dat nodig hebben soms 1 op 1 te helpen in een situatie maar naar mijn idee moet dit structureel gegeven worden bij sommige kinderen.

Er zijn verschillende methodes (sociale competentie) onder de aandacht geweest, maar door tijdsdruk van andere vakken is dit naar de achtergrond geschoven.

4. Kan iedereen zomaar weerbaarheidslessen geven aan deze doelgroep of vind je dat hier een cursus/opleiding voor gedaan moet worden? Zo ja, een idee welke?

Het ligt eraan hoe diep je erop in wil gaan. Ik denk wel dat een cursus meerwaarde heeft. Je kan dan op de juiste manier en spelenderwijs de kinderen dingen bijbrengen. Bijvoorbeeld de cursus rots en water, dan krijg je ook goede ideeën HOE je het uit kan leggen.

Ik ben van mening dat een cursus zeker helpend kan zijn en dat het niet verkeerd is als iedereen een vorm van 'rots en water' bv. volgt.

5. Heb je zelf ervaring of affiniteit in en met het geven weerbaarheidslessen?

Ja, ik heb zoals ik al zei de cursus rots en water gehad. Ik heb het zelf nog nooit gegeven aan groepen, alleen laatst voor dit onderzoek en ik vond het erg leuk.

Ja, maar ik zou er wel weer een training in kunnen gebruiken. De methode lessen kun je wel geven, maar met een cursus 'rots en water' bv leer je het meer zelf te ervaren en daarin zit denk ik wel de kracht.

Vragen over het uitvoerende gedeelte van dit praktijkgericht onderzoek:

1. Hoe was het om deelnemer te zijn tijdens dit onderzoek? Wat vond je fijn en wat minder?

Ik vond het leuk, het was weer een eye opener en ik stond versteld van een aantal kinderen. Juist de kinderen waar ik het niet van verwachtte deden erg goed mee en konden bepaalde oefeningen heel goed. Leuk om te zien en horen dat de kinderen er meteen iets van oppikken.

Doordat ik de oefeningen niet zelf had ervaren vond ik het soms lastig om te uit te voeren. Was wat onzeker hoe ik moest doen en tussendoor vaak weer even aan het lezen hoe de oefening ook al weer moest.

Wanneer mijn collega de oefeningen deed en ik kon observeren zag je veel meer wat het daadwerkelijk met de kinderen deed.

2. Tijdens het onderzoek hebben we open observaties gedaan. Er is nog niet gericht gekeken naar enkele specifieke punten. Heb je een idee na het uitvoeren van de praktijklessen waar we in het vervolg specifiek naar kunnen kijken tijdens observaties?

Ik denk dat je heel goed in de gaten moet houden of je het in een grote groep doet bij deze kinderen of in kleine groepjes. Kinderen moeten zich veilig voelen en als ze dat niet doen in zo'n "grote" groep dan is het effect kleiner en dat is jammer. Je zag de 1^e les een leerling die het heel spannend vond maar het wel belangrijk vond, hij uit dit dan door te gaan huilen. In een 1 op 1 gesprek hoor je dan dat hij weet dat het voor hem belangrijk is maar dat hij het heel spannend vindt. Na een les zou je misschien ook 1 op 1 kunnen evalueren. Nu hebben we dit klassikaal en op papier gedaan, dan krijg je van deze kinderen vaak een summiere evaluatie. "ik vond het leuk". Hier heb je niet heel veel aan en dan kan je niet gericht doorvragen en ingaan op specifieke dingen van de les.

Ik denk dat de lessen nog meer verdieping moeten krijgen en dat de kinderen het ook meer in de praktijk gaan toepassen. Nu komt het vaak nog over als een kunstje. En wanneer het misschien niet meer onder de aandacht staat dat het dan snel verwatert.

3. Hoe was jouw rol binnen het uitvoerende gedeelte van dit onderzoek en hoe voelde je je hierbij? Welke rol zou je in het vervolg willen hebben?

Ik heb een keer geobserveerd en een aantal keer de les gegeven. Ik vond het erg leuk om de les te geven, je merkt dat de kinderen (de meeste in ieder geval) serieus meededen. Dat was fijn om te zien. Ik zou deze rol de volgende keer weer willen nemen.

Ik heb een paar keer de oefeningen uitgevoerd en ook als observant gefunctioneerd. Zie boven mijn ervaring (1)
4. Er zijn observaties gedaan tijdens de praktijklessen weerbaarheid. Noem drie dingen die je bij zijn gebleven.   - Het roept veel spanningen op bij sommige kinderen.   - De kinderen kunnen zich best goed overgeven aan de lessen en meedoen.   - De groep was te groot om specifiek ergens op in te gaan.   - Dat sommige kinderen de oefeningen beter en serieuzer deden dan dat ik had verwacht.   - Dat weer anderen er heel weinig mee konden.   - Dat de oefeningen door het vaker te doen en met een volwassene beter uit te voeren waren dan dat twee leerlingen het bv. samen deden (niet bij iedereen).
5. Leerlingen hebben ook iedere week mogen evalueren. Noem drie dingen die je bij zijn gebleven over wat leerlingen teruggaven uit de lessen: - Leuk.   - Spannend.   - Het schoppen was cool (niet helemaal in de gaten hebben dat het niet om het schoppen op zich gaat ☺).   - Je moest flink trekken aan de leerlingen om er wat 'zinvols' uit te krijgen. Een open vraag en antwoord is voor deze doelgroep moeilijk. Door te sturen komen ze wel tot een antwoord.   - Ze vonden het trekken over het touw (spelelement) vooral erg leuk.
6. Voor de weerbaarheidslessen is Methode B. van Verschuieren (2011) gebruikt. In dit boek staan negen lessen. In de 6 weken waarin wij dit onderzoek hebben uitgevoerd is er gebruikt gemaakt van 2 lessen. Veel herhaling was nodig. Er is geen gepubliceerde weerbaarheidsmethode voor het ZML onderwijs. Vond je deze methode aansluiten bij ZML leerlingen door specifiek onderdelen uit de lessen te halen? Zo ja, wat past er wel bij en nee wat niet?   Veel dingen pasten wel bij deze doelgroep maar sommige ook niet. Het is voor deze kinderen erg lastig om bijvoorbeeld de ademhaling te controleren, sommige kinderen stopte met ademen, andere ademden heel overdreven, en het begrip "sterk staan" werd door sommige heel letterlijk genomen. Ik denk dat degene die de les geeft zich goed voor moet bereiden en hier en daar aanpassingen in moet doen en afstemmen op de ZML leerling. Het kan wel, dat is nu wel gebleken.   De oefeningen waren fijn om te doen, maar een duidelijke begeleiding is hierbij zeker gewenst. Zoals de oefeningen ook ervaren met een volwassene, omdat niet alle kinderen de oefeningen goed uitvoerden of het te veel als een spelelement zagen. Ik denk dat een methode waarbij 'praktijk casussen' worden nagebootst (toneelstukjes spelen) nog een grotere bijdrage zou leveren om het bij de kinderen te laten beklijven en dat het dan meer aansluit bij hun belevingswereld en ze het eerder toepasbaar kunnen maken in de 'echte' wereld.

Enkele vragen na het uitvoeren van het onderzoek:

1. Hoeveel tijd per week zou je vrij willen maken op het lesrooster om te werken aan weerbaarheid?
2x per week 3 kwartier en dan in kleinere groepjes.

45 min tot een uur.
2. Gekozen voor dit onderzoek was vooral het doel: opkomen voor jezelf; nee durven zeggen met een reden. Aan wat voor doel kunnen we hierna extra aan gaan werken?
Beiden, het nee durven zeggen met reden is nu vaak nog ingetraind, je hoort ze nu vaak zeggen dat ze iets niet fijn vinden, ook op een moment dat dit niet past in de context.
Het is belangrijk dat ze het op het juiste moment benoemen en niet te pas en te onpas. Het opkomen voor jezelf kan je het hele schooljaar doorvoeren. Er komen situaties dat ze dit ECHT nodig hebben en dan kan je doorpakken en het bespreken. In de les is het natuurlijk allemaal toneel spel.

Contact maken met 'vrienden'. Ze zijn nu vaak passief in het aanmaken van nieuwe contacten.
Herkennen en omgaan met emoties is ook een belangrijk onderwerp.
3. Zie je genoeg opbrengsten bij leerlingen om op dezelfde manier door te gaan met hoe de afgelopen 6 weken dit onderzoek is uitgevoerd?
Nee, ik zou in kleine groepjes verder gaan. Zo voelen ze zich meer op hun gemak en hebben ze geen last van de kinderen die niet serieus mee (kunnen) doen.

Zie een eerder antwoord hierboven. Heeft meer training nodig en een uitgebreidere aanpak. Zonder het aanbieden van een goede basis, leren de kinderen alleen wat trucjes die op den duur weer snel worden vergeten.
4. Zie je groei bij de gehele groep of bij een individuele leerlingen en waarin? Kun je een voorbeeld geven?
Ja, de kinderen die normaal erg verlegen en op de achtergrond zijn stonden letterlijk heel sterk en wisten wat ermee bedoeld werd. Dit was mooi om te zien. Een andere leerling die wel weerbaar is maar vaak op de verkeerde manier (slaan, schreeuwen, schelden) deed heel goed mee en weet dat dit voor hem heel belangrijk is.

De AAP wordt goed ingezet, maar de vraag is hoe dit verder gaat als deze niet meer onder de aandacht staat. Is nog niet van nature. Verder is het nog te veel een 'op dit moment' activiteit en is het niet vergroeid met het 'dagelijkse werkelijkheid'. Groei tijdens de 'lessen' zelf is er wel.
5. Vind je het fijn dat er doelen voor het AAP gehaald zijn uit SCOL en de CED leerlijn ZML 'sociaal emotionele ontwikkeling' en geeft het genoeg resultaat om 2 keer per jaar via deze leerlijnen een groei te zien op het gebied van weerbaarheid? Zijn weerbaarheidslessen daarnaast een goed middel om een doel van het AAP te halen?

Ik weet niet of een AAP hier het juiste voor is. De kinderen worden eigenlijk beloond door een AAP te krijgen, je merkt nu dat sommige kinderen dit “misbruiken”. Ik heb stop ik vind het niet leuk gezegd, krijg ik nu een AAP?? Dat is niet de bedoeling. Je moet het gebruiken als je het ECHT nodig hebt.   Ik ben van mening dat een AAP doel inderdaad een half jaar onder de aandacht mag staan en dat het daarna nog geregeld onder de aandacht mag komen, zodat het meer blijft hangen. Het is fijn om het ergens te registreren.
6. Enkele elementen in deze zes weken waren de weerbaarheidslessen, de AAP en als professional inhaken op situaties in en buiten de klas. Wat zou je meenemen als we verder gaan met werken aan weerbaarheid met ZML leerlingen? En is er iets wat je toe zou voegen of weg zou laten? Zijn er ook zaken die we anders moeten organiseren qua tijd, bemensing etc.?   De lessen zou ik doorvoeren maar moet wel meer gedragen worden door de school. We hebben niet veel personeel en het personeel wat er is, is vaak al heel druk met andere zaken jammer genoeg. Het moet iets school breed worden en niet iets van 1 klas vind ik.   Het is wel heel belangrijk dat dit op een goede manier voor ZML leerlingen wordt gegeven zodat je eerst het vertrouwen wint van een leerling omdat het heel spannend en moeilijk is.   Zoals ik al eerder heb beschreven: meer naar de praktijk brengen. Casussen die zijn voorgevallen naspelen en bespreken. Meer aansluiten bij hun beleavingswereld en waar zij mee te maken hebben.
7. Dit onderzoek heeft plaatsgevonden bij de bovenbouw ZML leerlingen. Denk je ook dat het zinvol is voor jongere ZML leerlingen en waarom? Op welke manier kunnen we dit binnen de gehele unit ZML vormgeven? Heb je hier ideeën over?   Ik denk wel dat kan maar op welke manier weet ik zo 1,2,3 niet. Er moet wel een manier zijn. Het lijkt me raadzaam om dit een keer binnen de unit op te maken en kijken welke kinderen hiervoor in aanmerking komen.   Richting de onderbouw zou je misschien meer kunnen werken met poppen (ik ken nog een methode met ‘poppies’(poppie mee, tegen ,en verlegen) dit sprak de kinderen toen heel erg aan. Filmpjes en echt visueel materialen is bij de hele doelgroep van belang. Hoe jonger je begint hoe meer ze ervan opsteken en het ‘gewoon’ wordt.
8. Ben je gemotiveerd om volgend schooljaar verder aan de slag te gaan om te werken aan weerbaarheid bij ZML leerlingen (op welke manier dan ook)? Zo ja, welke manier heeft jouw voorkeur en waarom?   Ja, ik zou best in kleine groepjes deze lessen door willen zetten. Nogmaals, dan wel vanuit school gedragen en daar dan ook echt de tijd voor hebben en niet weggeroepen te worden (achterwacht).

Als er goede methode in het beginsel wordt aangeboden en een eventuele 'rots en water' training bij komt zeker. Je moet dit direct krachtig neerzetten, anders wordt het maar weer zo half/ half gedaan.

9. De transfer van het geleerde bij ZML leerlingen wordt vaak weinig tot niet toegepast in nieuwe situaties. Tijdens dit onderzoek heeft de leerkracht situaties gecreëerd waarbij leerlingen op het gebied van opkomen voor jezelf (nee zeggen met een reden) de transfer konden maken in situaties in de klas maar ook buiten de groep. Dit hebben we mede gedaan door het AAP. Heb je nog een andere manier hoe we kunnen werken aan de transfer maken van het geleerde in een nieuwe situatie?
- Soms kan je ook situaties uitlokken of naspelen, niet alleen tijdens de les maar ok tijdens de andere lessen. Er zullen vast ook filmpjes etc. zijn maar hierin heb ik me nog niet genoeg verdiept.

Zie bovengenoemde antwoorden. Toepasbaar maken, eigen maken, natuurlijk maken.

7.9 Lesuitwerkingen en observaties weerbaarheidslessen

Lesuitwerkingen en observaties van de twaalf gegeven lessen tijdens de uitvoering van het onderzoek.

Lesuitwerkingen en observaties.

Dinsdag 2 mei 2017

les 1

Uitvoering: in studio

- vertellen waarom we dit doen. (combinatie met de AAP) Nee, zeggen met een reden. (duidelijk en sterk staan)

Opdracht uit methode B. (Verschuieren (2011)). les 1 Hoeding

oef. 1.1 Sterrg staan

- 2 leerlingen stonden meteen sterk. De rest na 2 keer pas, behalve 2 leerlingen. Die bleven lachen, luiskerden niet of kregen de opdracht niet mee. 1 op 1 de opdracht uitleggen.
- leerling Y. weet zich totaal geen hoeding te geven. Andere leerlingen laten zich niet meeslepen in het gedrag.
- leerling J. doet goed mee, veel lachen en je ziet hem genieten. Normaal in de groep afwezig, krijgt opdrachten niet mee.
- leerling M. vond het spannend, deed heel goed zijn best. Was intranen. Schaamde zich. Het doel met deze leerling besproken (zelfvertrouwen geven)

oef 1.2 verder uitgebreid met oef. 1.2, 1.3, 1.4.

Ervaar los, en ademhaling oefenen

Dat laatste lastig. Veel leerlingen ademen niet door, houden de adem in. Vallen bijna om als de juf komt om te voelen als ze sterrg staan.

Veel oefeningen herhaald. Voordoen/nadoen goede en slechte voorbeelden. Uitleggen waarom het belangrijk is. Als je duidelijk Nee zegt met reden hoe dat het beste overkomt. Oefening is hier aangepast.

Woensdag 3 mei 2017

les 2.

Uitvoering: in de klas (eigen groep)

Opdracht: ga eens achter je stoel staan.

1 leerling stond sterk, zoals een dag eerder geëfend.

De rest stond niet sterk (zoals geëfend) en leunde tegen de tafel of stoel, stond meer op 1 been etc.

Extra de tweede les niet in de studio maar in de eigen groep gedaan voor de transfer. Niet iets koppelen aan 1 ruimte, 1 praktijk situatie.

Vraag gesteld waarom het belangrijk is om stevig te staan. → combinatie met uitvoeren AAP.

oefening 1.1, 1.2, 1.3, 1.4 nog herhaald.

Leerlingen deden goed mee. Leerling Y ook. De leerling probeerde het tenminste.

Oefening 1.1 → duwen.

oefening 1.1
leerlingen in tweetallen elkaar om laten duwen.
alt. uitgebreid (zelfs met ogen dicht als dit kan).
en dwft.

Voor de transfer:

Waarom is het belangrijk dat je stevig staat en je dan goed voelt als je optomt voor jezelf.

→ Het spelelement en omduwen vonden de leerlingen gaat zoals ze het zelf zelden.

Dinsdag 9 mei 2017

les 3.

Uitvoering in de studio
Bijna een week na de laatste les.

Kort herhalen oef 1.1 tot 1.4. Ging al veel beter!
Leerlingen wisten wat de bedoeling was
Daarna oefenen met oef. 1.5 beenzwaaien.
Opdracht tegelijk en in de grote ruimte.
Was heel lastig. Veel leerlingen dachten dat ze hard
moesten zwaaien. Met stevig staan en het voelen van
het been dat zwaarder werd, werd vergeten.

In 2 groepjes in dezelfde ruimte de oefening nog
een keer gedaan. Eerst kijken naar de juf. De juf helpt
fysiek bij leerlingen zodat de leerlingen weten wat ze
moeien doen.

In deze derde les doen bijna alle leerlingen serreus
mee. Niet iedere keer werd er geteken of een andere
leerling keek wat je deed. 'schaamte' gevoel misschien
iets minder? Is dit normaal...? Voelen ze zich veilig
genoeg?

✓ zelfbedachte oefeningen: trap je met links of rechts?

Dit is nodig voor de volgende ~~oef.~~ oef. 1.6.

Schredostand sterk staan.

Leerlingen gebruikten het geleerde van het sterk staan.

Ademhaling viel weer op. Ze gaan vertrappt staan.

Er hing een positieve vibe (sfeer) in de groep.

Donderdag 11 mei 2017

les 4

Uitroeping in de studio

- Kort doel benoemen waarom we hier zijn en wat we willen leren.
  - Kort herhalen: 1.1 tot en met 1.6.
Leerlingen doen het allemaal stuk voor stuk goed!
Ze weten wat ze moeten doen.
  - In de groep in andere situaties hebben leerlingen al vaker een ATP verdiend.
Bij sommige leerlingen zag ik zelfs dat ze sterker stonden!
Leerling D: Keek boos en zei met harde stem.
Stop, ik wil niet dat je me duwt.
Dit moment terug gepakt in de groep.
  - Na herhalen 1.1 - 1.6 dit voorbeeld nog eens voortgedaan van leerling D.
bij leerlingen.
Alle leerlingen dit ook eens laten proberen en kijken hoe ze zich voelden. Leerlingen legden wie het gezegd werd vragen en bekijken wat de reacties waren.
- Veel complimenten geven was fijn voor de groep
Leerlingen geven terug dat als je je zelf fijn voelt en stik staat dat je dan beter kunt zeggen hoe je je voelt.

Dinsdag 16 mei 2017

les 5

Uitvoering in de studio

Gestart met een nieuwe oefening

1.7. alsof springen. (stevig staan en dan doen alsof je springt).
Voel je eigen lichaam, verken je eigen lichaam.
Leerlingen stonden steviger. Bijna alle 13 leerlingen
bleven met de voeten aan de grond. Super knap.
Die gezichten van de kids. Vol inspanning

1.8. Over de streep trekken.

Puudelijk benoemen. Gaat niet om wie het sterkste
is maar over of je stevig staat en hoe je dan
je krachten benut.

Oefening gedaan in ~~2~~ 2 verschillende posities →
schredestand maar ook de sterk staan stand.

Eerst voordoen (nadoen met de juf).

Dit ging bij 10 van de 13 leerlingen bijna perfect.
Stevig staan en dan serreus trekken.

1 leerling deed niks en liet zich omtrekken.

2 leerlingen gingen echt trekken om te kijken wie
het zwaarste is.

Erg toffe conclusie, dat leerlingen begrepen wat de
oefening inhield.

Donderdag 18 mei 2017

Uitvoering in de studio.

- De groep gevraagd met welk doel (oefening) ze willen beginnen en ook waarom.
Merendeel koos voor 1.8 over de streep trekken.
Het was leuk, ik stond sterk gaven leerlingen als voorbeeld.
Deze oefening ging weer goed!
3 leerlingen die het de vorige keer moeilijk vonden vonden 2 ervan het vandaag beter. Ze trokken minder om te winnen maar gingen nu ook meer verdedigen. Knap! leerlingen kijken naar elkaar en benoemen wat iemand goed doet!
- 1.9 droog schoppen.
Eerste keer deze nieuwe oefening.
In schredestand sterk staan en een schopbeweging maken. Vooroefening voor oefening met schoppen tegen het kussen.
Dit vonden ze lastig. Vooral wildschoppen. Daarom de lucht te raken zei een leerling.
Belangrijk in deze les is het droog schoppen en voor de volgende les schoppen tegen het kussen.
- benoemen waarom we dit doen!
Duidelijk benoemen dat het alleen in deze les mag zodat je je sterk voelt en zelfvertrouwen krijgt.
Buiten deze les mag het niet.

Dinsdag 23 mei 2017

bs 7

Uitvoering in de studio. Met Lla besproken dat we serieus mee doen. Iedereen stemde volmondig ja ermee in.
Herhaling droog schoppen. 1.9

Start oef. 1.10

Schoppen tegen het kussen. Herhalen alleen in deze les mag juiste techniek belangrijk. je schoppen.

Juf doet voor.

Leerlingen doen 1 voor 1 na met hulp van juf indien nodig. Dit lukte bij 11 van de 13 leerlingen na instructie goed. Super knap.

Gezichtsuitdrukkingen van de kids vielen echt op. (echt inspanning)
Leerlingen gevraagd om te kijken naar of ze stevig staan, juiste manier schoppen en hoe ze kijken.

- oef 1.11 lopen op tenen en hielen.

Kristras lopen door de ruimte.

Verkennen van je voet, tenen, hielen, hakken lopen

Hoe voelen je voeten erna?

Leerlingen geven merendeel terug Ja pijn, zo moet je niet lopen.

Een enkeling deed niet serieus mee, anderen wilden nogmaals benoemd dat je naar jezelf moet kijken. Niet op anderen letten.

Woensdag 24 mei 2017

les 8

Uitvoering in de studio.

Je ziet vooruitgang. Leerlingen weten wat we gaan doen. Ze weten dat we een oefening (1 of 2) herhalen van de vorige lessen.

Vandaag pakten we het stevig staan nog eens terug. Weet je nog waarom we dit zo doen? Alle leerlingen stonden meteen goed! Alleen het doorademen bleef lastig.

We herhalen zoveel omdat de oefeningen uit les 2 t/m 9 uitbreidingen zijn op ~~les 1~~ oefeningen uit les 1 van methode B.

1.12. Lopen met verschillend schoudercontact.
Kustkas en dan schouders (voor 1 optrekken (verken je eigen lichaam). Leerlingen proberen de oefening uit te voeren. Hij komt niet binnen en essentie wordt niet begrepen. Deze niet meer herhalen.

1.10 Schoppen tegen het kussen

Ging super goed!
Iedereen lukt het.

Bij 3 leerlingen met een spontane gil.

In les 3 → stem van methode B, komt dit item terug. Dan wordt hier verder op in gegaan.
Is in lessen na het onderzoek.

1.15 Stevig op de grond staan: verhaal (luisteren).

Leerlingen waren druk daarom een oefening om rustig te worden. 1.14 sloot niet aan (moet herschreven worden voor de doelgroep. Daarom 1.15.

Het was murssstil. Een enkeling dommelde bijna weg. Fijn om te zien dat leerlingen zo goed meededen.

Dinsdag 30 mei 2017

les 9

Uitvoering in de studio.

Oefeningen herhalen uit les 1 van methode B.

Volgende les starten we met les 2 de ogen.

We hebben 9 lessen gedaan waarin methode B 1 les staat van ongeveer 1,5 tot 2 uur.

Leerlingen gevraagd welke les fijn was en waarom.
(oefening)

Onder andere herhaald.

- over de streep trekken
- sterk staan met ogen dicht
- tegen het tusschen schoppen

Verhaalstag nu weer proberen te maken naar situaties buiten de klas.

Met emoties boodschappen overgebracht (uitgesproken)
voorbeeld (nadaen/voordoen goed of fout voorbeeld)
Leerlingen pikken veel op.

Als afsluiting: 1,13 namenspel.

Elkaar na doen met een gebaar. (naam zeggen wie het na moet doen)

In het begin lastig hoe de opdrachten moesten.

Na een paar keer ging het beter.

En deden serieus mee, keken naar lichaamstaal van anderen. Proberen ze precies na te doen.

Donderdag 1 juni 2017

uitoefening in de studio

Start met les 2 van methode B.
Uitbreiding van veel oefeningen

- 2.1. Beenzwaaien in schredestand en focussen met je ogen op 1 punt.
Concentratie bij leerlingen. Voor naar voren. Een doet op de grond voor zich waar ze naar moesten kijken. Hoe ging dat?
Nu zwaaien zonder voorbeeld. Hoe ging dat?

Evenwicht bij alle leerlingen lukte goed door het focuspunt. Zonder focuspunt was het lastig.

- 2.2. Schoppen tegen het tassen: 3x en voet goed terug zetten
Dit was voor het merendeel moeillijk.
En kijken en evenwicht.
Positief gevoel aan over willen houden dus soms lln fysiek geholpen. Juist met deze oefeningen zelfvertrouwen leren krijgen.

- zelf verzinnen oefening nog gedaan met de AAP: nee zeggen met reden:

focus op: - steek en steek staan
- elkaar aankijken.

leerlingen andere leerlingen laten observeren. Wat zie je?

Ik merk dat leerlingen goed naar elkaar kijken

^{Dins}
~~Dinsdag~~ dag 6 juni 2017

les 11

Uitvoering in de studio.

22. Herhaling 3x schoppen tegen het kussen.
focussen op 1 plek en voeten terug zetten!
Dit ging al meteen beter dan de vorige keer.

23. Namenspel: (met ogen)

Nu niet alleen iets uitbeelden dat leerlingen na moeten doen, maar nu ook kijken naar de ogen. Kijkt iemand boos, bang, blij.
emoties benoemen hebben we deze les uitgelegd.
Leerlingen herkennen allemaal alle emoties.

Zelfverzonnen oefening:

bij een emotie iets vertellen tegen de ander
(boodschap)

1 roept 1 naar een leerling lopen en de boodschap met de juiste emotie overbrengen. Vragen aan degene die de ~~emotie~~ boodschap ontvangt hoe het overkomt!
Ien waren enthousiast en keken ook echt hoe anderen het deden. Benoemden ook hoe de opdracht over was gekomen.

Donderdag 8 juni 2017

les 12

Uitvoering in de studio.

De laatste les voor het onderzoek.
Daarna gaan we wel verder.

2.4 ~~staan~~ ~~aan~~ rugpraken.

Aangepast (praat met je buurman, zelf kreen wat).
Zit op de grond met de ruggen tegen elkaar aan.
Je hoort elkaar niet. Je moet dus goed luisteren.

Hoe voelt dit? Iln gaven aan niet fijn want
ik weet niet wat hij bedoeld.

We lezen dus veel af van iemands gezicht.

Elkaar aankijken is prettig. In onze klas kijken
niet alle leerlingen elkaar aan met praten. (autisme)
(een praatje maken is soms al lastig)

2.5. Gespannen ogen.

stug staan: iemand aankijken: rastrge dan boos
eerst voorgedaan, daarna in tweetallen.

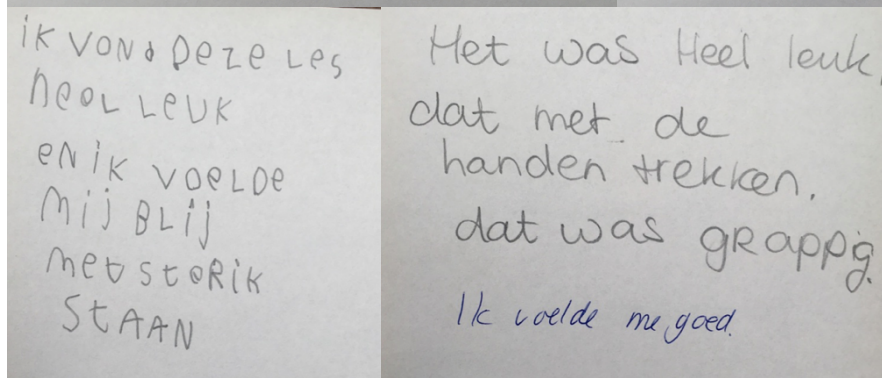
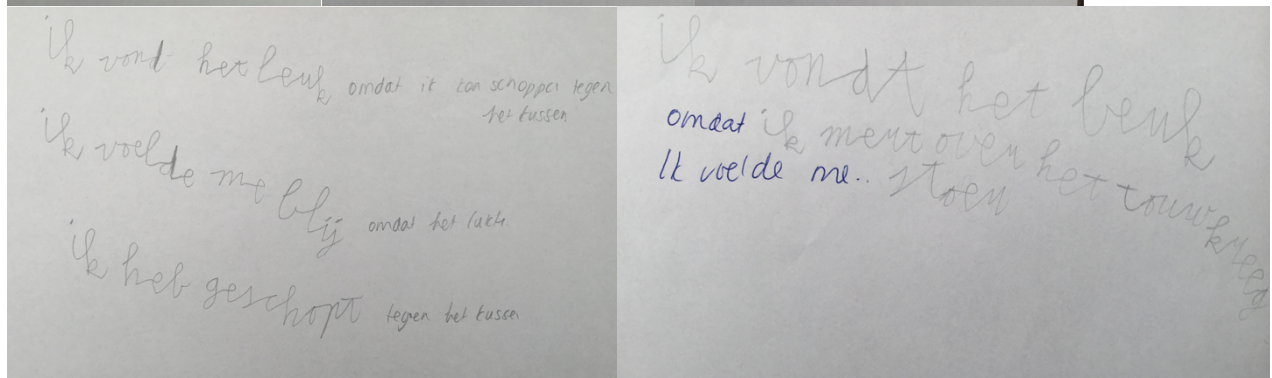
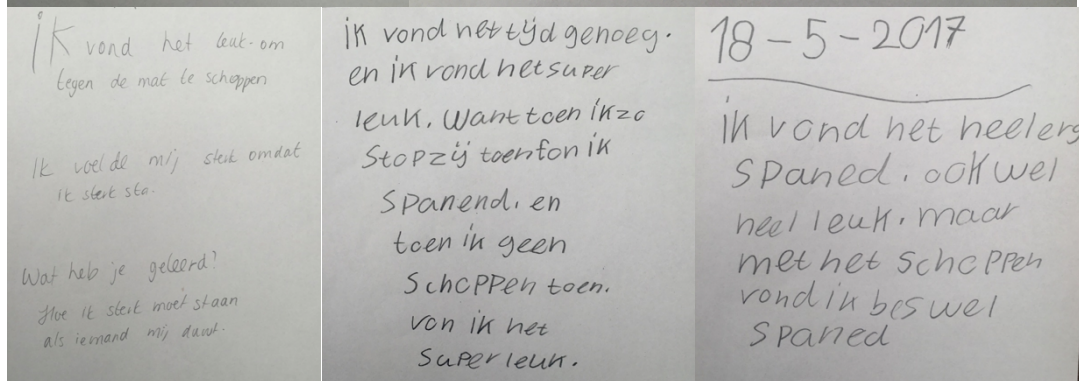
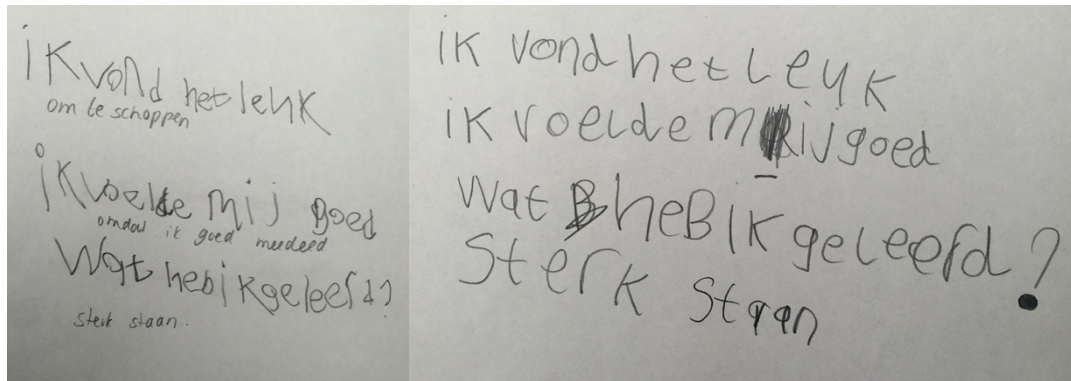
Wat een concentratie en zelfs voor Iln die niet
graag oogcontact maken probeerden ze deze
oefening goed.

Tweetallen uitgekozen door de juf.

7.10 Evaluaties van leerlingen na de weerbaarheidslessen

Enkele evaluaties van leerlingen over de gegeven weerbaarheidslessen.

ik vond Leuk
ik vond het grappig
ik vond spannend

11-05-2017
mei

ik vond het grappig
om dat het mij lacht
maar bes wel leuk
heel leuk maar
was wel heel spannend
om dat ik cogen
dicht moes

ik vindt het leuk
duwtjes geven vond ik leuk,
ik vond het nu niet erg om
aangeraakt te worden.

ik vond het leuk omdat ik tegen
de kusene deeschoopen
ik voelde mij heel erg blij vandaag
Wat heb ik geleerd
Beenen bewegen